

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(Ειδικευση: ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

Η Ζωή και το Έργο του Γιώργου Σαραντάρη

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της
Αφροδίτης Κ. Ζαχαροπούλου
Πτυχιούχου του Τμήματος Ιστορίας του Ιόνιου Πανεπιστημίου,
2001

A.M.: 1013202004006

ΕΠΟΠΤΗΣ

Γιώργος Ανδρειωμένος, Καθηγητής, Παν/μιο Πελοποννήσου (Τμήμα Φιλολογίας)

Καλαμάτα, 2022

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(Ειδικευση: ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

Η Ζωή και το Έργο του Γιώργου Σαραντάρη

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της

Αφροδίτης Κ. Ζαχαροπούλου

Πτυχιούχου του Τμήματος Ιστορίας του Ιόνιου Πανεπιστημίου,
2001

A.M.: 1013202004006

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Γιώργος Ανδρειωμένος, Καθηγητής, Παν/μιο Πελοποννήσου (Τμήμα Φιλολογίας)
Έλενα Κουτριάνου, Αναπλ. Καθηγήτρια, Παν/μιο Πελοποννήσου (Τμήμα Φιλολογίας)
Μαρίνα Γρηγοροπούλου, Μόν. Επ. Καθηγήτρια, Παν/μιο Πελοποννήσου (Τμήμα Φιλολογίας)

Καλαμάτα, 2022

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Μέσα από αυτές τις γραμμές, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Γιώργο Ανδρειωμένο, καθηγητή του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (Καλαμάτα) που μου ενέπνευσε το ενδιαφέρον για την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος και για τη συνδρομή του στην εκπόνηση της παρούσας εργασίας. Επίσης αμέριστη ήταν η συμπαράσταση από την οικογένειά μου και το οικείο μου περιβάλλον. Σας ευχαριστώ από καρδιάς.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα διπλωματική εργασία θα εξετασθεί η ζωή και το έργο του Γιώργου Σαραντάρη ο οποίος, έχοντας καταγωγή από το Λεωνίδιο Αρκαδίας και αναθρεμμένος σε ιταλικό περιβάλλον, με σπουδές νομικής, έζησε στην εποχή του Μεσοπολέμου. Απεβίωσε σε ηλικία 33 ετών λόγω των κακουχιών που υπέστη ως στρατιώτης στο Αλβανικό Μέτωπο κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Παρ' όλα αυτά, κατάφερε κατά τη διάρκεια του σύντομου βίου του να αφήσει παρακαταθήκη στους μεταγενέστερους ένα αξιόλογο έργο, λογοτεχνικό αλλά και φιλοσοφικό. Η προσφορά του δεν έχει εκτιμηθεί δεόντως και γι' αυτό θα γίνει στην παρούσα εργασία μια προσπάθεια προβολής και ανάδειξης του έργου του. Θα προβληθούν λοιπόν τα κυριότερα μορφολογικά και θεματικά χαρακτηριστικά της ποιητικής του σκέψης, οι σημαντικότερες επιρροές που δέχθηκε στο έργο του, καθώς και οι σπουδαιότεροι σταθμοί στη ζωή του. Ας σημειωθεί ότι ο Σαραντάρης συναναστράφηκε με συγγραφείς και διανοούμενους της εποχής του (διατηρώντας συχνή αλληλογραφία μαζί τους), όπως η Μελισσάνθη, ο Πεντζίκης, η Καρέλλη και ο Βαρβιτσιώτης, ενώ προώθησε με κριτικές του νέους λογοτέχνες, όπως ο Ελύτης.

Μεγάλη του αγάπη υπήρξε η ενασχόληση με την ποίηση και τη φιλοσοφία. Δεν άσκησε κάποιο επάγγελμα, παρά τις παροτρύνσεις των γονιών του, γιατί επιθυμούσε να αφοσιωθεί ολοκληρωτικά στη συγγραφή. Επομένως, με την παρούσα εργασία θα επιχειρηθεί μια προσέγγιση του ποιητικού του, κυρίως, στοχασμού διανθισμένου με φιλοσοφικές ιδέες.

ABSTRACT

This thesis deals with the examination of Giorgos Sarantaris's life and work. The family of this poet, who lived during the Interwar period, came from Leonidio, Arcadia, Greece, but he himself spent his youth in an Italian environment where he studied law. He died at the age of 33 due to the hardships he suffered as a soldier in the Albanian Front during World War II.

Sarantaris did not pursue any specific profession throughout his life, despite the urgings of his parents to do so. He wholeheartedly decided to devote himself to the cultivation of poetry and philosophical thought. He thus managed to produce remarkable literary and philosophical work, his short life notwithstanding.

However, his contribution to modern Greek letters has not been demonstrated in detail, so far. This is why the author of this thesis will attempt to show the chief landmarks of Sarantaris's life as well as to discuss the main aspects of his work.

Therefore, a number of morphological and thematic characteristics of Sarantaris's poems will be demonstrated, along with the various influences he received in his writings, since the poet came into contact and exchanged correspondence with many writers and intellectuals of his time, such as Melissanthi, Pentzikis, Karelli and Varvitsiotis, while he assisted young writers, such as Elytis, to become widely known, by writing reviews on their works.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	3
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	4
ABSTRACT.....	5
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	7
1. Η εποχή του Γιώργου Σαραντάρη	9
1.1. Ο Μεσοπόλεμος	9
1.2. Ο Μεσοπόλεμος στην Ελλάδα.....	10
1.3. Η Γενιά του '30.....	13
2. Βιογραφία	17
2.1. Καταγωγή.....	17
2.2. Η ζωή στην Ιταλία.....	19
2.3. Η ζωή στην Ελλάδα.....	21
2.4. Το τέλος του	21
3. Το έργο του	24
3.1. Εργογραφία	24
3.2. Επιρροές στην ποίησή του	26
3.3. Μορφολογικά χαρακτηριστικά	31
3.4. Θεματική των ποιημάτων	37
4. Επίλογος.....	52
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	53
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	56

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Γιώργος Σαραντάρης έγραψε σε μια εποχή που η Ελλάδα, βγαλμένη από τα τραύματα του Α Παγκοσμίου Πολέμου και της Μικρασιατικής Καταστροφής, πάλευε να οικοδομήσει την εθνική της φυσιογνωμία. Η εμφάνιση και η ποιητική δράση του συμπίπτει χρονικά με τη σημαντικότερη περίοδο της ελληνικής ποίησης του αιώνα μας. Η ποιητική του παρουσία ξεκινά το 1933, την περίοδο εκείνη του Μεσοπολέμου που επικρατεί ο καρνωτακισμός και ο ελληνικός υπερρεαλισμός δεν έχει ακόμη διαμορφωθεί. Εντασσόμενος στις τάξεις των πιο γνωστών συγχρόνων του, της φημισμένης Γενιάς του '30, ο Σαραντάρης προσπάθησε μέσα από ένα αξιόλογο σώμα ποίησης και φιλοσοφίας να αντιμετωπίσει την ασάφεια της ανθρώπινης κατάστασης.

Η φιλοσοφία και η ποίηση του Γιώργου Σαραντάρη, που αγνοούνταν για δεκαετίες από τους Έλληνες κριτικούς, είναι το είδος του καλλιτεχνικού και πνευματικού σώματος που φέρνει ισορροπία στις επικρατούσες απόψεις της εποχής του, ειδικά επειδή δεν είναι απλώς περιγραφική της φρίκης ενός κόσμου ρημαγμένου από τον πόλεμο ούτε μια απελπισμένη σύλληψη μιας πανάκειας που θα κάνει τον άνθρωπο να ξεχάσει τη μικρότητά του μέσα στην απεραντοσύνη των δυνάμεων της φύσης και της παγκόσμιας ιστορίας. Γράφοντας τη δεκαετία του 1930, ο Σαραντάρης ασχολήθηκε με την αντιμετώπιση της αδυναμίας και της απελπισίας που ένιωθαν οι σύγχρονοί του ως αποτέλεσμα της πολεμικής εμπειρίας.

Παρόλη την πνευματική του συγκρότηση, ήταν ένας άνθρωπος ταπεινός, με μια απέραντη καλοσύνη και ένα ψυχικό μεγαλείο. Η ποίησή του απέβλεπε να αποκαλύψει φιλοσοφικά την ύπαρξη άλλων κόσμων. Χρησιμοποιώντας συμβολισμούς και μεταφορικές έννοιες, κατόρθωνε να ξεπεράσει τον χωρόχρονο με τη σκέψη του.

Ο Σαραντάρης γνώριζε πολύ καλά το φάσμα των λογοτεχνικών μεθόδων που άνθισε στο πλαίσιο του μοντερνιστικού εγχειρήματος, αλλά αισθανόταν πιο άνετα με την αντίληψη ότι η λογοτεχνική έκφραση μπορούσε να επηρεάσει μια καλλιτεχνική και κοινωνική επανάσταση όταν λειτουργούσε ως φιλοσοφία. Αυτή η πεποίθηση αποκρυσταλλώθηκε σε ένα σχετικά μεγάλο σώμα ποιημάτων γραμμένων στα ελληνικά και στα ιταλικά και σε τρία φιλοσοφικά δοκίμια, τα οποία σκιαγραφούν όχι μόνο τη σύνδεση μεταξύ ξένων και ελληνικών λογοτεχνικών έργων με ορισμένα φιλοσοφικά συστήματα και καλλιτεχνικά κινήματα, αλλά και τον ρόλο που μπορούν να παίξουν η ποίηση και η φιλοσοφία στο να μπορέσει ο σύγχρονος άνθρωπος να δημιουργήσει ένα όραμα για τον κόσμο και τον εαυτό

του που να απευθύνεται στην αγωνιώδη ψυχή του που ψάχνει να στοχαστεί με έναν τρόπο τόσο λειτουργικό όσο και εποικοδομητικό.

Παρά τον απόλυτο ιδεαλισμό του και παρά τον μοναχικό έως ασκητικό χαρακτήρα του, είναι ίσως εξαιτίας αυτών των χαρακτηριστικών του, ένας από τους ειλικρινέστερους ανθρωπιστές της ποίησής μας, ένας από τους ευγενέστερους και βαθύτερους κοινωνικούς ποιητές. Η λογοτεχνία δεν ήταν γι' αυτόν ένα πεδίο μάταιου ναρκισσισμού και αισθητικών πειραματισμών. Ήταν, αντίθετα, πεδίο εξέλιξης σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων. Η καλλιτεχνική του φιλοδοξία δεν συνίστατο τόσο στο να προβάλει μια νέα αισθητική, όσο στο να βγάλει στο φως της μέρας «διά του λόγου» τον νέο άνθρωπο, τον ηθικά άμεμπτο.

1. Η εποχή του Γιώργου Σαραντάρη

1.1. Ο Μεσοπόλεμος

Ως Μεσοπόλεμος για την παγκόσμια ιστορία χαρακτηρίζεται η εποχή ανάμεσα στους δύο Παγκόσμιους Πολέμους από το 1918 έως το 1939. Στο χρονικό αυτό διάστημα συνέβησαν συγκλονιστικές αλλαγές στις ζωές των ανθρώπων, σε κοινωνικό, οικονομικό, ιδεολογικό και πνευματικό επίπεδο. Μετά το τέλος του καταστροφικού Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου μια ολόκληρη εποχή έλαβε τέλος. Η προπολεμική τάξη πραγμάτων και ο τρόπος ζωής των ανθρώπων αλλάζει ριζικά. Οι ανθρώπινες αξίες επαναπροσδιορίζονται ως αποτέλεσμα των έντονων κοινωνικών και οικονομικών ανακατατάξεων της εποχής αυτής.

Η Οκτωβριανή Επανάσταση (1917) έδωσε τέλος στο μέχρι τότε αστικό-δημοκρατικό καθεστώς της Ρωσίας και σηματοδότησε την έναρξη της πρώτης κομμουνιστικής κυβέρνησης στη χώρα αυτή και τη διάδοση της ιδέας μιας κοινωνικής αλλαγής σύμφωνα με το σοσιαλιστικό πρότυπο¹.

Η Κοινωνία των Εθνών (1919) που ιδρύθηκε αμέσως μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο υπήρξε η πρώτη προσπάθεια συνεννόησης των κρατών-μελών για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που απασχολούν την ανθρωπότητα και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής. Ανάμεσά τους ήταν η πρόληψη του πολέμου μέσω του αφοπλισμού και η διευθέτηση των διαφορών μεταξύ των χωρών μέσω των διαπραγματεύσεων και της διπλωματίας. Η Συνθήκη των Βερσαλλιών (1919) που τερμάτισε επίσημα τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο επικυρώθηκε από την Κοινωνία των Εθνών στις 10 Ιανουαρίου 1920².

Η παγκόσμια οικονομική ύφεση του 1929, η οποία οδήγησε σε μια κατάσταση διεθνούς οικονομικής δυσπραγίας διάρκειας έως και δέκα χρόνια σε διάφορες χώρες του κόσμου, κατέρριψε τον μύθο της ευημερίας που υπήρχε μέχρι τότε³.

Η οικονομική κρίση, η αύξηση της ανεργίας και ο αναθεωρητισμός των χωρών που δυσαρεστήθηκαν από τις μεταπολεμικές συνθήκες ειρήνης, που επιδεινώνονταν από τις οικονομικές εξελίξεις οδήγησαν στην άνοδο του αυταρχισμού και του εθνικισμού. Ως αποτέλεσμα αυτών ήταν η επικράτηση του ιδρυτή του φασιστικού κόμματος Μπενίτο Μουσολίνι, στην Ιταλία και του ηγέτη του ναζιστικού κόμματος Αδόλφου Χίτλερ, στη Γερμανία. Η ανάδυση δικτατορικών και εθνικιστικών κυβερνήσεων αποτέλεσαν βασικές

¹ Βλ. Edward Burns, *Ευρωπαϊκή ιστορία - Ο δυτικός πολιτισμός: Νεότεροι χρόνοι*, Αθήνα: Επίκεντρο 2006.

² Βλ. Εμμανουήλ Χαλκιαδάκης, *Νεότερη Ελληνική & Ευρωπαϊκή Ιστορία - Από τη Γαλλική και την Ελληνική Επανάσταση μέχρι τις απαρχές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου*, Πανεπιστημιακές σημειώσεις, Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης 2020.

³ Βλ. Mark Mazower, *Σκοτεινή ήπειρος, Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2011.

αιτίες για μια ακόμη παγκόσμια πολεμική σύρραξη που κορυφώθηκε με τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η τέχνη και η λογοτεχνία, ως αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής του ανθρώπου, αναπόφευκτα επηρεάστηκαν από όλα τα παραπάνω γεγονότα. Η τραυματική εμπειρία του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες που επικρατούν την περίοδο μεταξύ των δύο Πολέμων οδήγησαν το κίνημα του Μοντερνισμού, που ξεκίνησε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, να κορυφωθεί κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου. Ο Μοντερνισμός αμφισβήτησε τον ορθολογισμό και την αισιόδοξη αντίληψη του Διαφωτισμού που επικρατούσε τον προηγούμενο αιώνα.

Η τέχνη και η λογοτεχνία, ως μέσα αντίδρασης στις δύσκολες συνθήκες του Μεσοπολέμου, αποστρέφονται την παράδοση και τις συντηρητικές αξίες του Ρεαλισμού και οδηγούνται σε πειραματισμούς. Η ποίηση αποτέλεσε έναν τομέα που επηρεάστηκε βαθύτατα από τον Μοντερνισμό. Ο ελεύθερος στίχος που αντικατέστησε το μέτρο και την ομοιοκαταληξία, η κατάργηση των σημείων στίξης και οι αποσπασματικοί και ελλειπτικοί στίχοι αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά της ποίησης του Μοντερνισμού.

1.2. Ο Μεσοπόλεμος στην Ελλάδα

Ως ελληνικός Μεσοπόλεμος ορίζεται ιστοριογραφικά η χρονική περίοδος μεταξύ της Μικρασιατικής Καταστροφής (1922) και της εισόδου της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με την έναρξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου (1940).

Η ήττα της Ελλάδας στη Μικρά Ασία συνοδεύεται από την οριστική εγκατάλειψη της Μεγάλης Ιδέας και τη λήξη μιας μακράς περιόδου πολέμων, εδαφικών επεκτάσεων και ενσωματώσεων πληθυσμών. Ταυτόχρονα όμως συνοδεύεται από το προσφυγικό ζήτημα και τη γέννηση μεγάλων κοινωνικο-οικονομικών ανακατατάξεων. Ο Μεσοπόλεμος είναι για την Ελλάδα μια περίοδος βαθιάς ιδεολογικής κρίσης με έντονο το αίσθημα για αναγέννηση του έθνους⁴.

Η πολιτική ζωή στη χώρα χαρακτηρίζεται από βαθιά κυβερνητική και καθεστωτική αστάθεια. Αποτέλεσμα της ήττας στη Μικρά Ασία και της απόδοσης των ευθυνών στο Παλάτι, το 1924 ανακηρύσσεται η Β΄ Ελληνική Δημοκρατία⁵.

Τα χρόνια που ακολούθησαν σημειώνονται συνεχείς κυβερνητικές αλλαγές και το 1925 πραγματοποιείται το στρατιωτικό πραξικόπημα του Θεόδωρου Πάγκαλου. Οι ιδέες του

⁴ Βλ. Αντώνης Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα: Νεφέλη 2016.

⁵ Βλ. *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940. Από την Αβασίλευτη Δημοκρατία στη Δικτατορία της 4ης Αυγούστου*, τόμος 7, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 2003.

σοσιαλισμού βρίσκουν πρόσφορο έδαφος και το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος [Σ.Ε.Κ.Ε.] μετονομάζεται σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος [Κ.Κ.Ε.]. Ενισχύεται το εργατικό κίνημα, και οι αγώνες για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας και διαβίωσης. Χαρακτηριστικό της εποχής είναι ότι η μακροβιότερη κυβέρνηση της περιόδου αυτής είναι των Φιλελευθέρων της τετραετίας 1928-1932 με επικεφαλής τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Το τέλος της βενιζελικής τετραετίας θα βυθίσει τη χώρα σε νέες πολιτικές περιπέτειες, με στρατιωτικά πραξικοπήματα από βενιζελικούς (1933, 1935) και την απόπειρα δολοφονίας του Ελευθερίου Βενιζέλου (1933), που θα οδηγήσει το 1935 στην επιστροφή του Γεωργίου Β΄ στον θρόνο. Το 1936, ο Ιωάννης Μεταξάς επιβάλλει τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου, με τη συμφωνία του βασιλιά, τίθενται σε εφαρμογή διώξεις των αριστερών και άλλων αντιφρονούντων πολιτών και υιοθετούνται κάποιες πρακτικές της ναζιστικής Γερμανίας, δημιουργώντας ένα αυταρχικό καθεστώς στην Ελλάδα. Η περίοδος του Μεσοπολέμου τελειώνει με την είσοδο της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στο πλευρό των Συμμάχων, ως αποτέλεσμα της αφοσίωσης του μεταξικού καθεστώτος στην Αγγλία, παρά τις πολιτικές και ιδεολογικές του συγγένειες με τα καθεστώτα της Ιταλίας και της Γερμανίας⁶.

Η οικονομία, την περίοδο αυτή, μετασηματίζεται και η έλευση των προσφύγων συνδέεται με την εδραίωση της μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας, αλλά και την εκβιομηχάνιση της χώρας. Παράγοντες της εκβιομηχάνισης υπήρξαν οι σχετικές πρωτοβουλίες του κράτους να υποστηρίξει τη δημιουργία βιομηχανικών μονάδων, ο εξωτερικός δανεισμός που έφερε στη χώρα κεφάλαια και η πληθώρα φθηνού εργατικού δυναμικού, που αποτελούσαν οι πρόσφυγες⁷. Η διεθνής οικονομική κρίση του 1929 επηρεάζει με διαφορά λίγων ετών, το 1932, την οικονομία και τα δημοσιονομικά της χώρας. Η επιβολή φόρων και οι χαμηλοί μισθοί οδηγούν στη φτωχοποίηση μεγάλων κοινωνικών ομάδων. Οι συνθήκες διαβίωσης είναι δύσκολες τόσο στην ύπαιθρο όσο και στις πόλεις. Ως συνέπεια, επανεμφανίζονται επιδημίες, όπως η ελονοσία στους αγροτικούς πληθυσμούς και η φυματίωση στους φτωχούς των πόλεων. Στο επίπεδο της κοινωνίας, η πραγματική ενσωμάτωση των προσφυγικών πληθυσμών θα παραμείνει ζητούμενο σε όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου⁸. Ο ανταγωνισμός γηγενών και προσφύγων είναι μεγάλος σε όλους τους τομείς της κοινωνίας. Στην Αθήνα μόνο, με μόνιμο πληθυσμό που δεν ξεπερνούσε τις 300.000 κατοίκους,

⁶ Βλ. Εμμανουήλ Χαλκιαδάκης, *ό.π.*

⁷ Βλ. Έφη Αβδελά, «Η μισθωτή εργασία ως προνομιακό πεδίο για τη συγκρότηση κοινωνικών κινήματων στο Μεσοπόλεμο», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 8 (2017), 83-99.

⁸ Βλ. Αντώνης Λιάκος, *ό.π.*

διοχετεύτηκαν περίπου 120.000 Μικρασιάτες πρόσφυγες. Η κοινωνική ανισότητα είναι μεγάλη και ο διαχωρισμός πλουσίων - φτωχών εμφανής.

Χαρακτηριστικό της περιόδου είναι επίσης η έξοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας. Η αύξηση των εργαζόμενων γυναικών επέφερε αλλαγές σε νοοτροπίες εδραιωμένες για χρόνια και οδήγησε στην ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος. Το φεμινιστικό κίνημα του Μεσοπολέμου το οποίο συνάντησε πολύ μεγάλη αντίδραση στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας της εποχής, στόχευε στην αφύπνιση των γυναικών και στην ισότιμη με τους άνδρες κοινωνική τους ένταξη, μέσω του δικαιώματος ψήφου και νομοθετικών αλλαγών οι οποίες θα βελτίωναν την κοινωνικο-οικονομική θέση των γυναικών⁹.

Αναπόφευκτα, ως συνέπεια των παραπάνω πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών, ο πνευματικός χώρος της χώρας επηρεάζεται και μεταλλάσσεται καθοριστικά. Σε όλες τις μορφές της τέχνης αναζητείται η ελληνικότητα, ήτοι μια ελληνική φυσιογνωμία η οποία θα επικοινωνήσει με την ευρωπαϊκή τέχνη και θα προβάλει την ελληνική ιδιαιτερότητα. Τώρα πλέον ο στόχος των πνευματικών ανθρώπων της χώρας είναι να προβάλλουν το νέο, σύγχρονο ελληνικό στοιχείο στη Δύση, να τονίσουν την ιδιαιτερότητα των Ελλήνων και της κουλτούρας τους. Η λογοτεχνία του Μεσοπολέμου μπορούμε να πούμε ότι ουσιαστικά χωρίζεται σε δύο διακριτές περιόδους: της δεκαετίας του 1920 και του 1930. Χαρακτηριστικά της πρώτης δεκαετίας είναι η απαισιοδοξία και η ηττοπάθεια που ακολούθησε τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Μικρασιατική Καταστροφή. Κυρίαρχο είδος στην πεζογραφία είναι το διήγημα, ηθογραφικού χαρακτήρα, που επικεντρώνεται στα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα της εποχής. Στην ποίηση επικρατούν οι λεγόμενοι «νεοσυμβολιστές» τα ποιήματα των οποίων χαρακτηρίζονται από έντονη μελαγχολία και ακολουθούν τους κανόνες της παραδοσιακής ποίησης, όπως είναι ο έμμετρος στίχος, η κανονική στίξη, η διατήρηση των κοινών νοημάτων των λέξεων και η νοηματική αλληλουχία του ποιήματος. Η Μαρία Πολυδούρη, ο Ναπολέων Λαπαθιώτης, ο Ρώμος Φιλύρας, ο Μήτσος Παπανικολάου και άλλοι ποιητές της δεκαετίας του '20, εκφράζουν στο έργο τους την έλλειψη οραμάτων και ελπίδας, και το αδιέξοδο της ζωής στο πλαίσιο της πεζής, αρνητικής πραγματικότητας. Κυρίαρχη ποιητική μορφή της δεκαετίας αυτής αποτελεί ο Κώστας Καρυωτάκης, ο οποίος, το 1928, τερμάτισε τη ζωή του με μία σφαίρα, κάνοντας πράξη την ατμόσφαιρα που διαπερνά το ίδιο του το έργο. Σε συνέχεια του θανάτου του

⁹ Βλ. Έφη Αβδελά, ό.π.

αναπτύσσεται ο λεγόμενος «καρυωτακισμός», μια ποιητική τάση με έντονη απαισιοδοξία που πολλοί μιμήθηκαν¹⁰.

Την δεύτερη δεκαετία του Μεσοπολέμου, τη δεκαετία του '30, υπάρχει μία έντονη αλλαγή του κλίματος από την απαισιοδοξία και την απογοήτευση της προηγούμενης δεκαετίας, στην αισιοδοξία και την προσμονή για το καλύτερο. Η λογοτεχνία αναλαμβάνει το ρόλο του οραματιστή για την ελληνική κοινωνία. Επηρεασμένη από τα σύγχρονα ευρωπαϊκά ρεύματα προτείνει λύσεις και εκφράζει την ελπίδα για το μέλλον. Διαμορφώνονται επιμέρους πνευματικές ομάδες οι οποίες εκφράζονται και βρίσκονται σε διαρκή διάλογο μεταξύ τους μέσω κυρίως των λογοτεχνικών περιοδικών. Ανάμεσα στις ομάδες αυτές, πρωταγωνιστικό ρόλο έχει εκείνη η οποία αυτοπροσδιορίστηκε ως «Γενιά του '30»¹¹.

1.3. Η Γενιά του '30

Με τον όρο «Γενιά του '30» νοείται ένας κύκλος ποιητών, πεζογράφων και με την ευρύτερη έννοια διανοουμένων, οι οποίοι έκαναν την εμφάνισή τους στην ελληνική γραμματεία τη δεκαετία του '30. Χαρακτηριστικά αυτής της γενιάς είναι οι φιλελεύθερες και νεωτερικές ιδέες που υιοθετήθηκαν τόσο στη λογοτεχνία, όσο και στον ιδεολογικό επαναπροσδιορισμό που συνέβη στη μεσοπολεμική Ελλάδα¹². Οι λογοτέχνες της περιόδου αυτής επηρεάζονται κυρίως από τα ρεύματα του Υπερρεαλισμού και του Μοντερνισμού, ενώ κάποιοι πεζογράφοι εξακολουθούν να χρησιμοποιούν τον Ρεαλισμό. Στην ποίηση υιοθετείται ο ελεύθερος στίχος και στην πεζογραφία αναπτύσσεται το μυθιστόρημα στη θέση του διηγήματος.

Οι Έλληνες ποιητές αναζητούν την ταυτότητά τους στο πλαίσιο της μοντέρνας ποίησης και αγωνίζονται να αυτοπροσδιοριστούν. Ο Γιώργος Σαραντάρης είναι ενεργό μέλος της γενιάς αυτής με έντονη συμμετοχή στην πνευματική ζωή της συγκεκριμένης περιόδου και στον προσδιορισμό της φυσιογνωμίας της περιώνυμης Γενιάς του '30.

Ο Γιώργος Θεοτοκάς (1905-1966), στο δοκίμιό του *Ελεύθερο Πνεύμα* (1929), παρουσιάζει τα δρώμενα της μέχρι τότε ελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής, στρέφεται στους λογοτέχνες της εποχής και, αφού αναφέρεται στο πνευματικό κλίμα της απογοήτευσης και απαισιοδοξίας που επικρατούσε τα προηγούμενα χρόνια, αναρωτιέται για τη θέση της Ελλάδας απέναντι στις πολιτισμικές ανακατατάξεις που συντελούνται στη Ευρώπη και πώς φαίνεται αυτή στα μάτια των ξένων. Προτρέπει τους νέους λογοτέχνες της εποχής να

¹⁰ Βλ. Κωνσταντίνος Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, Αθήνα: Ίκαρος 1987, σ. 416 κ. εξ.

¹¹ Βλ. Mario Vitti, *Η γενιά του '30*, Αθήνα: Ερμής 2012, σσ. 21-22.

¹² Βλ. στο ίδιο.

αποστασιοποιηθούν από τη στατικότητα της παράδοσης, να έρθουν σε ρήξη με το παλιό και το φθαρμένο και να ενστερνιστούν, με αισιοδοξία και πνεύμα ελεύθερο, τη νεωτερικότητα¹³.

Το όραμα του Θεοτοκά για το ανανεωτικό νεωτερικό κίνημα με ελληνικό χαρακτήρα και μια ευρωπαϊκή Ελλάδα που συνυπάρχει μέσα σε ένα νέο ευρωπαϊκό ουμανιστικό περιβάλλον, εμπεριέχεται μέσα στην ιδέα ενός «πνευματικού εθνισμού», απελευθερωμένου από τη στεία μίμηση του αρχαίου ιστορικού παρελθόντος¹⁴.

Η Γενιά του '30 έχει αποτελέσει διαχρονικά αντικείμενο μεγάλης αντιπαράθεσης μεταξύ των κριτικών και ακόμη και σήμερα μελετάται και αναθεωρείται, σχετικά με τη συνοχή της συλλογικότητας των λογοτεχνών. Επιπροσθέτως, η Γενιά του '30 είναι άρρηκτα δεμένη με τον λογοτεχνικό κύκλο του περιοδικού *Νέα Γράμματα*. Με διευθυντή τον κριτικό Ανδρέα Καραντώνη, το συγκεκριμένο λογοτεχνικό περιοδικό (Α' περίοδος: 1935-1940, Β' περίοδος: 1944-1945) άρχισε να εκδίδεται τον Ιανουάριο του 1935 με την ένθερμη υποστήριξη και χρηματοδότηση του Γιώργου Κατσίμπαλη. Το περιοδικό αποτέλεσε εκδοτικό βήμα των χαρακτηριστικότερων εκπροσώπων της Γενιάς του '30 και συνέτεινε στη διαμόρφωση των όρων υποδοχής του έργου τους¹⁵.

Τα *Νέα Γράμματα* έδωσαν βήμα έκφρασης σε εξέχουσες πνευματικές φυσιογνωμίες των οποίων η πρωτοπόρα έκφραση επηρέασε σημαντικά μεταγενέστερους λογοτέχνες. Ανάμεσά τους βρίσκουμε τους νομπελίστες Σεφέρη και Ελύτη. Ο τελευταίος μάλιστα εμφανίστηκε για πρώτη φορά στα λογοτεχνικά δρώμενα της εποχής, τον Νοέμβριο του 1935, από τα *Νέα Γράμματα*. Ο Βρεττάκος, ο Ρίτσος και ο Γκάτσος, καθώς επίσης και οι υπερρεαλιστές, Εμπειρικός και Εγγονόπουλος, είναι μερικά επιπλέον ονόματα μεγάλων λογοτεχνών που δημοσίευσαν ή έγινε λόγος γι' αυτούς στο περιοδικό αυτό και στον κύκλο του.

Συσπειρωμένοι γύρω από τα *Νέα Γράμματα* οι ποιητές της Γενιάς του '30, αντιδρούν στον «καρυωτακισμό», γράφουν με αισιοδοξία και οραματίζονται την αλλαγή και την απομάκρυνση από το παρελθόν. Υιοθετούν τις καινοτομίες του ευρωπαϊκού Μοντερνισμού τόσο σε μορφολογικό επίπεδο όσο και σε εννοιολογικό. Παραβιάζονται οι κανόνες της γραμματικής, του συντακτικού και της στίξης, υιοθετείται ο ελεύθερος στίχος, καταργείται το μέτρο και η ομοιοκαταληξία, χρησιμοποιείται καθημερινό λεξιλόγιο και δημιουργούνται νέα σύμβολα που προκαλούν τον ελεύθερο συνειρμό.

¹³ Βλ. Γιώργος Θεοτοκάς, *Ελεύθερο Πνεύμα*, Επιμέλεια. Κ. Θ. Δημαράς, Αθήνα: Ερμής 1973, σσ. 10, 19.

¹⁴ Βλ. στο ίδιο, σσ. 19-24, 79.

¹⁵ Βλ. Mario Vitti, ό.π., σ. 46.

Η Γενιά του '30 όμως δεν αποτελεί απλώς ένα πνευματικό φαινόμενο, που είχε απήχηση μόνο στην τέχνη, αλλά θα πρέπει να αντιμετωπιστεί και ως ιστορικό και πολιτισμικό φαινόμενο, σύμφωνα με τον Δ. Τζιόβα, στην εμπειριστατωμένη και λεπτομερή του μελέτη *Ο Μύθος της Γενιάς του '30*¹⁶. Οι λογοτέχνες της εποχής αυτής αναζήτησαν τρόπους για να συμπορευτούν με τη σύγχρονη ευρωπαϊκή λογοτεχνία ξεπερνώντας τα στενά ελληνικά όρια και αυτό συνέβη χωρίς στείρα μίμηση της δυτικής κουλτούρας και του κλασικού παρελθόντος αλλά με τρόπο μοντέρνο και ρεαλιστικό αναδεικνύοντας τις ελληνικές ιδιαιτερότητες¹⁷. Η γενιά αυτή, σμιλευμένη από τις εμπειρίες της Μικρασιατικής Καταστροφής, του πολέμου και μιας δικτατορίας, προβληματίστηκε πάνω σε καίρια θέματα της ιστορίας και της παράδοσης και κατάφερε να συμβιβάσει τη νεωτερικότητα με την παράδοση¹⁸.

Στη δεκαετία του '30, άλλωστε, συντελούνταν παγκοσμίως σημαντικές αλλαγές στη λογοτεχνία. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι ποιητές της γενιάς αυτής απέβαλλαν τα *ψεύτικα στολίδια* της ποιητικής παράδοσης και προσέλαβαν τα μηνύματα των νέων ρευμάτων του ευρωπαϊκού λυρικού λόγου¹⁹.

Η καταλυτική και διαχρονική συμβολή της Γενιάς του '30 αποτυπώνεται στα λόγια του καθηγητή Νάσου Βαγενά: «Ογδόντα χρόνια μετά την εμφάνισή της, αποτελεί ακόμα τον ρυθμιστή της λογοτεχνικής και γενικότερα της καλλιτεχνικής ζωής μας»²⁰.

Η ενεργός συμμετοχή του Γιώργου Σαραντάρη στις ποιητικές εξελίξεις της δεκαετίας του 1930 φαίνεται μέσα από τη συστηματική μελέτη και κριτική του στο έργο συγχρόνων και προγενεστέρων ποιητών. Ως ποιητής της Γενιάς του '30 έχει λόγο στα λογοτεχνικά δρώμενα της εποχής. Συμμετέχει στη διαμόρφωση των νέων οραμάτων καταθέτοντας ανελλιπώς τις απόψεις και τις προτάσεις του και παρεμβαίνοντας στον δημόσιο διάλογο μέσω δημοσιεύσεων στον Τύπο της εποχής.

Συnergieζεται, με τα λογοτεχνικά περιοδικά της περιόδου, όπως τον *Κύκλο*, τα *Προπύλαια* και τη *Νέα Ζωή*, τις *Μακεδονικές Ημέρες* και το ιταλόφωνο περιοδικό *Olimpo* της Θεσσαλονίκης όπου δημοσιεύει ποιήματα, φιλοσοφικά άρθρα, κριτικές και μεταφράσεις και

¹⁶ Βλ. Δημήτρης Τζιόβας, *Ο μύθος της γενιάς του Τριάντα. Νεωτερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία*, Αθήνα: Πόλις 2011.

¹⁷ Βλ. Λίνος, Πολίτης *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης 1979, σ. 301.

¹⁸ Βλ. Κατερίνα Μπλαβάκη, «Γενιά του Τριάντα: ωραία ... σαν μύθος;», *The Athens Review of Books*, 21 (2011), σσ. 6-9.

¹⁹ Βλ. Mario Vitti, ό.π., σ. 46.

²⁰ Κατερίνα Μπλαβάκη ό.π.

από το 1935 με το κατεξοχήν όργανο της Γενιάς του '30, τα *Νέα Γράμματα*, που φιλοξενεί ήδη δημοσιευμένα αλλά και ανέκδοτα ποιήματά του.

Η ενεργός του συμμετοχή φαίνεται και από τις κοινωνικές του επαφές με όλους τους γνωστούς ποιητές και πνευματικούς ανθρώπους της εποχής, με τους οποίους και αναπτύσσει φιλικές και κοινωνικές σχέσεις. Συχνάζει σε λογοτεχνικά στέκια και είναι παρών στους ποιητικούς και φιλοσοφικούς κύκλους της εποχής.

Η συμβολή του στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών της Γενιάς του '30 υπήρξε αναμφισβήτητη αλλά τις περισσότερες φορές η αναφορά στο όνομά του, αν και θετική, είναι πολύ σύντομη. Ο πρόωρος θάνατός του κατά τη Γερμανική Κατοχή εμπόδισε την καθιέρωσή του, όπως συνέβη με τους περισσότερους ποιητές της γενιάς αυτής μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και την τοποθέτησή του στην πρώτη γραμμή των ποιητών της θρυλικής πλέον εκείνης γενιάς.

2. Βιογραφία

2.1. Καταγωγή

Ο Γιώργος Σαραντάρης έλκει την καταγωγή του από την Τσακωνιά στην Ανατολική Πελοπόννησο. Οι γονείς του πατέρα του και της μητέρας του προέρχονται από αρχοντικές οικογένειες της Τσακωνιάς και οι πρόγονοί του κατοικούσαν από την εποχή της δυναστείας των Παλαιολόγων του Βυζαντίου στον Πραστό, την ιστορική πρωτεύουσα της Τσακωνιάς. Ο Πραστός είναι χτισμένος αμφιθεατρικά, στις πλαγιές του Πάρνωνα σε υψόμετρο 650 μ.. Οι κάτοικοι του Πραστού, την εποχή του Βυζαντίου, ανέπτυξαν εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές με την Κωνσταντινούπολη και αργότερα με άλλες μεγάλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι πλούσιοι έμποροι της εποχής κατασκεύαζαν σπουδαία αρχοντικά και πύργους, που σώζονται μέχρι σήμερα, όπως ο πύργος των Σαραντάρηδων (1722) και ο πύργος της οικογένειας της γιαγιάς του Ελένης Γούνελου. Στους προγόνους του Σαραντάρη, ανήκει και ο αγωνιστής του 1821 Γιαννάκης Σαραντάρης. Οι κάτοικοι του Πραστού βοηθούσαν πολύ στην Επανάσταση και όταν οι Τούρκοι έμαθαν για τις ενέργειές τους αποφάσισαν να καταστρέψουν ολοκληρωτικά το χωριό τους. Το 1826 ο Ιμπραήμ πυρπόλησε τον Πραστό με αποτέλεσμα πολλές οικογένειες να αναγκαστούν να τον εγκαταλείψουν. Ανάμεσά τους και η οικογένεια του Σαραντάρη η οποία μετεγκαταστάθηκε στο Λεωνίδιο, όπου υπάρχει μέχρι σήμερα το σπίτι των προγόνων του^{21,22}.

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ο Κωνσταντίνος Σαραντάρης, αδερφός του Γιαννάκη Σαραντάρη, μετέφερε τις επιχειρηματικές του δραστηριότητες στην Ιταλία και εγκαταστάθηκε τελικά στην Μπολόνια. Επειδή ήταν άτεκνος, κάλεσε στην Ιταλία από το Λεωνίδιο τα ανίψια του Παναγιώτη Νικ. Σαραντάρη και Ιωάννη Παν. Σαραντάρη, τα οποία απέκτησαν μεγάλη περιουσία, και μετά τον θάνατο του θείου τους ίδρυσαν το 1870 στην Μπολόνια την εταιρία «Nipoti di C. Sarandari». Η εταιρεία όμως διαλύθηκε το 1910, εξαιτίας της ασθένειας του Γιάννη Σαραντάρη ο οποίος πέθανε από φυματίωση στην Μπολόνια²³.

Ο πατέρας του ποιητή, Δημήτρης Σαραντάρης, γεννήθηκε το 1879 στον Πειραιά. Οι γονείς του Γιώργος Σαραντάρης και Ελένη, προέρχονταν και οι δύο από το Λεωνίδιο. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα πολλοί κάτοικοι του Λεωνιδίου το εγκατέλειψαν για να εγκατασταθούν

²¹ Βλ. Δημήτρης Τσολομήτης, «Γιώργος Σαραντάρης «Ο Άγιος της ποίησης»», *Φιλολογική Πρωτοχρονιά*, 60 (2003), σσ. 7-9.

²² Βλ. Ξένη Σκαρτσή, «Γιώργος Σαραντάρης: Η ζωή και το έργο», <https://gsarantaris.wixsite.com/2014/>

²³ Βλ. στο ίδιο.

στον Πειραιά και στην Κωνσταντινούπολη. Ο Δημήτρης Σαραντάρης είχε έντονη επιχειρηματική δραστηριότητα και είχε ιδρύσει στον Πειραιά μια εταιρεία Χημικών Προϊόντων με τον τίτλο «Υιοί Σαραντάρη», ένα «Μέγα αυτοκίνητον αλατοκαθαριστήριο καθαρισμού, λευκάνσεως και κονιοποιήσεως του άλατος», καθώς και μια εταιρεία οργάνωσης εορτών²⁴.

Το 1907 γνώρισε και παντρεύτηκε την Ματθίλδη Σωτήρου (γεν. 1887), η οποία καταγόταν από πλούσια οικογένεια της Τσακωνιάς που είχε μεταναστεύσει στην Κωνσταντινούπολη και είχε αποκτήσει εκεί μεγάλη περιουσία. Είχε έρθει μαζί με την οικογένειά της για επίσκεψη από την Κωνσταντινούπολη στην Ελλάδα και γνωρίστηκαν στο σπίτι της μητέρας του, Ελένης Σαραντάρη, στον Πειραιά. Ο Δημήτρης Σαραντάρης φρόντισε να ταξιδέψει μαζί της στο ταξίδι της επιστροφής στην Κωνσταντινούπολη. Στο ταξίδι αυτό γνωρίστηκαν καλύτερα και παντρεύτηκαν σύντομα στην Πόλη. Εκεί γεννήθηκε ο Γιώργος Σαραντάρης, στις 29 Απριλίου 1908. Επίσημα όμως ο ποιητής είχε γραφτεί στα Μητρώα του Δήμου Πειραιά και φαινόταν ότι είχε γεννηθεί εκεί. Ο Δημήτρης Σαραντάρης ταξίδευε συχνά για δουλειές ανάμεσα στην Ιταλία και στην Ελλάδα και επειδή οι εταιρείες που είχε στον Πειραιά δεν πήγαιναν πολύ καλά αποδέχθηκε την πρόσκληση του θείου του Παναγιώτη για μόνιμη εγκατάσταση στην Ιταλία^{25,26}.

Ο Παναγιώτης Σαραντάρης μετά τον θάνατο του αδελφού του Γιάννη κι επειδή ο ίδιος ήταν ανύπαντρος και με μεγάλη περιουσία στα χέρια του, παρά τη διάλυση της εταιρείας τους, κάλεσε το 1912 τρία ανίψια του: τον Δημήτρη (πατέρα του ποιητή), τον αδελφό του Γιάννη και τον πρώτο τους εξάδελφο Ανδρέα Σαραντάρη, με τη φιλοδοξία να τους κληροδοτήσει την περιουσία του ώστε να συνεχιστεί το όνομα των Σαραντάρηδων στην Ιταλία. Ο Παναγιώτης Σαραντάρης μετά τον ερχομό των ανιψιών του στην Ιταλία, αποσύρθηκε στα 68 του χρόνια σε ένα μεγάλο αγρόκτημα που είχε αγοράσει στο Montarbone, στα νοτιοδυτικά της Ανκόνα, κι άρχισε να ασχολείται με την καλλιέργεια κτημάτων. Ο Δημήτρης Σαραντάρης επισκεπτόταν τακτικά τον θείο του και ιδιαίτερα τα καλοκαίρια όπου έκανε τις διακοπές του μαζί με την οικογένειά του.

Ο Γιάννης και ο Αντρέας δεν έμειναν τελικά για πολύ καιρό στην Ιταλία και επέστρεψαν στην Ελλάδα. Ο Δημήτρης όμως μένει και εργάζεται ως έμπορος στην Μπολόνια με την εταιρεία «Nipoti di C. Sarandari». Η εταιρεία ανθεί στην αρχή για να πτωχεύσει όμως μερικά χρόνια αργότερα. Η χρυσή περίοδος της οικογένειας έχει τελειώσει.

²⁴ Βλ. στο ίδιο.

²⁵ Βλ. Ολυμπία Καράγιωργα, *Γιώργος Σαραντάρης - Ο Μελλούμενος*, Αθήνα: Διάλογος 1995, σ. 59.

²⁶ Βλ. Ξένη Σκαρτσή ό.π.

2.2. Η ζωή στην Ιταλία

Ο Γιώργος Σαραντάρης το 1912, όταν ήταν τεσσάρων ετών, εγκαταστάθηκε στην Μπολόνια με τους γονείς του Δημήτρη και Μαθίλδη και την αδερφή του Ελένη (Λέλα Σαραντάρη-Μιχοπούλου), όπου αποτελούσε πλέον το κέντρο της επαγγελματικής δραστηριότητας του πατέρα του.

Κατά τη διάρκεια των μαθητικών του χρόνων στην Μπολόνια έλαβε ιταλική και αρχαία ελληνική παιδεία στο καθολικό σχολείο Collegio di San Luigi, στο Gimnasio Galvani και στο Liceo Galvani. Το σχολικό περιβάλλον δεν του άρεσε ιδιαίτερα εξαιτίας του καθολικισμού και του συντηρητισμού που επικρατούσε. Ως εκ τούτου και οι επιδόσεις του στα μαθήματα ήταν μέτριες. Στο αφήγημά του «Ingresso all' Università» (Εισαγωγή στο Πανεπιστήμιο), γραμμένο το 1928, χαρακτηρίζει τους τοίχους του Γυμνασίου και Λυκείου Galvani ως «μισητούς» που πνίγεται ανάμεσά τους και τους δασκάλους ως «αναθεματισμένους» επειδή δεν μπορούν να κατανοήσουν τους μαθητές²⁷.

Όσο όμως δεν του άρεσε η σχολική ζωή και το διάβασμα για το σχολείο, άλλο τόσο διάβαζε χωρίς διακρίσεις όποιο βιβλίο έπεφτε στα χέρια του. Όπως αναφέρει και η αδελφή του, ο Γιώργος ήταν πάντα με ένα βιβλίο στο χέρι να διαβάζει και σπάνια τον έβλεπε να παίζει με άλλα παιδιά²⁸. Δεν ήταν ιδιαίτερα κοινωνικός με τα άλλα παιδιά της ηλικίας του και τα παιδιά της γειτονιάς και οι συμμαθητές του τον έβλεπαν ως ένα παράξενο και ιδιότροπο παιδί²⁹.

Από μικρός επίσης ξεκίνησε να γράφει ποιήματα και από έξι χρόνων να παίζει και πιάνο. Είχε ιδιαίτερη αγάπη και κλίση στο πιάνο με αποτέλεσμα στο κολλέγιο να φτάσει να δίνει ρεσιτάλ. Μια άλλη αγάπη του που αποτελεί δείγμα των πνευματικών του ενδιαφερόντων είναι η ενασχόλησή του με το σκάκι. Με ιδιαίτερες επιδόσεις στο σκάκι καταφέρνει στα 15 χρόνια να δημοσιεύσει σκακιστικά προβλήματα σε ιταλικά περιοδικά. Χαρακτηριστική για τις μεγάλες αγάπες του Γιώργου, είναι η φράση που αναφωνούσε ο φίλος του, Αουγκούστο Τόσκι: «Σαραντάρη, σε ξέρουν σε όλη την Μπολόνια για το σκάκι, για τους στίχους και τους έρωτες!»³⁰.

Με τον πατέρα του ωστόσο δεν είχαν αρμονικές σχέσεις διότι δεν του άρεσαν οι πνευματικές ενασχολήσεις του Γιώργου με το διάβασμα και το σκάκι. Μια μέρα μάλιστα

²⁷ Βλ. Γιώργος Σαραντάρης, *Ποιήματα - Ελληνική περίοδος 1931-1940*, τ. Α', Παρουσίαση, εισαγωγή, επιμέλεια, σχόλια & σημειώσεις: Γιώργος Γ. Μαρινάκης, Αθήνα: Gutenberg 1987, σ. ιθ'.

²⁸ Βλ. Ολυμπία Καράγιωργα, *ό.π.*, σ. 63.

²⁹ Βλ. Γιώργος Σαραντάρης, *Ποιήματα - Ελληνική περίοδος 1931-1940*, *ό.π.*, σσ. μδ'-με'.

³⁰ Βλ. Γιώργος Σαραντάρης, *Οι γνωριμίες και η φίλια*. Μτφρ.: Ζήσιμος Λορεντζάτος, Αθήνα: Ροδακίό 2008, σσ. 150-151.

που έπαιζε με την αδελφή του σκάκι, ο πατέρας του το πέταξε από το παράθυρο³¹. Αν και ο πατέρας του επιθυμούσε μια διαφορετική εξέλιξη για τον γιό του, ωστόσο είχε καταλάβει το ιδιαίτερο πνευματικό του ταλέντο. Το 1934, κι ενώ ο Γιώργος ήταν στην Ελλάδα, έστειλε μια επιστολή στις εκδόσεις «Novecento» όταν ενημερώθηκε ότι έψαχναν νέους συγγραφείς, εξαιρώντας το συγγραφικό έργο του γιού του.

Οι γονείς του ήθελαν να ακολουθήσει την καριέρα ενός διπλωμάτη ή δικηγόρου κι έτσι ο Γιώργος χωρίς ιδιαίτερη θέρμη γράφεται το 1926 στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου της Μπολόνια. Κατά τη διάρκεια των σπουδών του αναπτύσσει μια στενή φιλία, με τον συμφοιτητή του και μετέπειτα νεοελληνιστή καθηγητή και ποιητή Gaetano Arcangeli η οποία θα διαρκέσει έως τον θάνατό του. Ο Arcangeli τον θεωρεί ως «την ενσάρκωση και την προσωποποίηση του ποιητή»³².

Ο πατέρας του έχει πτωχέψει ήδη δύο φορές όσο ήταν εν ζωή ο θείος του εξαιτίας των εμπορικών δραστηριοτήτων του αλλά κάθε φορά ο θείος του τον βοηθούσε να ορθοποδήσει. Την τρίτη όμως φορά που ο θείος του δεν ζούσε πλέον, έχασε οριστικά την περιουσία του και αναγκάστηκε να μετακομίσει οικογενειακά από την Μπολόνια στον πύργο του θείου του στο Μονταπόνε. Ο Γιώργος, λοιπόν, στο τελευταίο έτος των σπουδών του (1930), παίρνει αναγκαστικά μεταγραφή για το Πανεπιστήμιο της Ματσεράτα που ήταν κοντά στο Μονταπόνε. Το σπίτι στο Μονταπόνε του άρεσε ιδιαίτερα γιατί ήταν πάνω σε βουνό, με πολλά δέντρα και έκανε ατέλειωτους περιπάτους. Ωστόσο δεν το επισκεπτόταν συχνά μιας και είχε νοικιάσει δωμάτιο στην Ματσεράτα κι εκεί, όπως αναφέρει και η αδελφή του, «είχε βρει τον κόσμο του». Το πανεπιστήμιο όμως δεν του άρεσε καθόλου σε σχέση με αυτό στην Μπολόνια. Στα τέλη του 1930 γίνεται διδάκτορας της Νομικής Σχολής της Ματσεράτα και αναγορεύεται Dottore di Giurisprudenza. Η διατριβή του είχε τίτλο «Il diritto come norma tecnica» («Το δίκαιο ως τεχνικός κανόνας»)³³.

Ο πατέρας του ποιητή πέθανε το 1935, στο Μονταπόνε. Η μητέρα του συνέχισε να ζει στον πύργο απομονωμένη από τον υπόλοιπο κόσμο, με μοναδική παρέα μια πιστή γκουβερνάντα. Δεν της φανέρωσαν ποτέ τον θάνατο του γιού της, που συνέχισε να τον περιμένει ως το τέλος της. Το 1973, μεταφέρθηκε ασθενής στην Αθήνα όπου και πέθανε. Ο πύργος των Σαραντάρηδων σήμερα ανήκει κατά το ένα τρίτο στην Κοινότητα του Μονταπόνε και το υπόλοιπο σε συγγενείς του ποιητή³⁴.

³¹ Βλ. Ολυμπία Καράγιωργα, ό.π.

³² Βλ. Γιώργος Σαραντάρης, *Οι γνωριμίες και η φιλία*, ό.π.

³³ Βλ. Ολυμπία Καράγιωργα, ό.π., σσ. 68-69.

³⁴ Βλ. Ξένη Σκαρτσή, ό.π.

2.3. Η ζωή στην Ελλάδα

Την Άνοιξη του 1931 ο Σαραντάρης φεύγει από την Ιταλία εξαιτίας του φασισμού που κυριαρχούσε στο πολιτικό σκηνικό της εποχής, αλλά και της κλειστής κοινωνίας του Μονταπόνε για να επιστρέψει στην Ελλάδα. Εκεί υπηρετεί τη στρατιωτική του θητεία προκειμένου να διατηρήσει την ελληνική υπηκοότητα. Παράλληλα παρακολουθεί για λίγο μαθήματα στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών της Νομικής Σχολής της Αθήνας. Στην Ιταλία θα επιστρέψει για μια σύντομη επίσκεψη στο Μονταπόνε όταν πεθαίνει ο πατέρας του, το 1935. Όταν τελείωσε με τη στρατιωτική του θητεία εγκαταστάθηκε στο σπίτι της θείας του, Ευαγγελίας Σαραντάρη-Μίχα, και της οικογένειάς της^{35,36}.

Μακριά, πλέον, από τις πιέσεις των γονιών του, μπορεί να αφοσιωθεί στην ποίηση και στη φιλοσοφία. Για ένα μικρό χρονικό διάστημα δουλεύει ως ασκούμενος δικηγόρος στο δικηγορικό γραφείο ενός φίλου του πατέρα του, αλλά πολύ σύντομα εγκαταλείπει οριστικά το δικηγορικό επάγγελμα – γεγονός που δυσαρέστησε ιδιαίτερα τον πατέρα του ο οποίος όταν τον επισκεπτόταν από την Ιταλία στην Αθήνα συνέχεια τον παρακινούσε να γίνει δικηγόρος και να αφήσει στην άκρη την ποίηση. Το ζήτημα αυτό αποτελούσε συνεχή αιτία τριβής με τον πατέρα του, αλλά και με τη μητέρα του, την οποία λάτρευε, και η οποία εξίσου δεν κατανοούσε αυτό το πάθος του με την ποίηση και είχε άλλες βλέψεις για την επαγγελματική του σταδιοδρομία. Η αντίδραση της οικογένειάς του έθλιβε πάντα τον ευαίσθητο Γιώργο Σαραντάρη – και ιδιαίτερα η άποψη που είχαν γι' αυτόν εξαιτίας της ενασχόλησής του με την ποίηση, δηλαδή ότι ήταν ένας αργόσχολος, ένας άνθρωπος χωρίς συνείδηση των υποχρεώσεων του και, γενικά, ένας αναξιοπρεπής νέος. Ο Γιώργος όμως δεν ενδιαφέρεται για μια καριέρα διπλωμάτη ή δικηγόρου και προτιμά να ζει λιτά έχοντας ως μοναδικό εισόδημα ένα ποσοστό από τα ενοίκια των ακινήτων της οικογένειάς του, στην Αθήνα.

2.4. Το τέλος του

Το φθινόπωρο του 1940, με την έναρξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου, επιστρατεύεται για το Μέτωπο της Αλβανίας. Παρά την αδύναμη κράση του, τη μυωπία αλλά και τις παροτρύνσεις των συγγενών και φίλων να βρει έναν τρόπο για να μη φύγει για το Μέτωπο, εκείνος δεν κατέβαλε καμιά προσπάθεια για να αποφύγει αυτή την υποχρέωση απέναντι

³⁵ Βλ. Γιώργος Παπαθανασόπουλος, *Γιώργος Σαραντάρης - Ο άνθρωπος, ο ποιητής, ο διανοούμενος - Δημοσιογραφική έρευνα για τη ζωή και το έργο του*, Αθήνα: Έκπληξη 2011.

³⁶ Βλ. Ξένη Σκαρτσή ό.π.

στην πατρίδα του³⁷. Η μεγάλη του αγάπη για την Ελλάδα αποτυπώνεται στη φράση που συνήθιζε να λέει όταν συνέκρινε έναν Έλληνα με έναν Ιταλό, μιας και θεωρούσε, όπως έλεγε με αρκετή δόση χιούμορ, ότι ο Έλληνας είχε αίμα ζεστό στις φλέβες του ενώ ο Ιταλός είχε... σιρόπι³⁸.

Στη γραμμή πυρός όμως γρήγορα συνάντησε δυσκολίες εξαιτίας των σκληρών συνθηκών του πολέμου σε συνδυασμό με τον βαρύ χειμώνα που επικρατούσε στο Αλβανικό Μέτωπο. Η διαβίωσή του όμως έγινε δυσβάστακτη όταν ο Σαραντάρης έχασε τα γυαλιά του, το σακίδιο και το αντίσκηνό του. Πλέον δεν μπορούσε να δει καθαρά και να ακολουθήσει τον υπόλοιπο λόχο και κοιμόταν νηστικός και σχεδόν γυμνός στο χιόνι. Παρόλα αυτά, όπως αναφέρει με χαρακτηριστική παραστατικότητα ο λοχίας του στο Μέτωπο, Μιχάλης Χατζημήτρος, «Ποτέ δεν τον ακούσαμε να πει κακή κουβέντα, ποτέ δεν τον ακούσαμε να παραπονεθεί για τίποτα»³⁹.

Αυτές οι συνθήκες διαβίωσης, σε συνδυασμό με την καχεκτική του κράση, τον οδήγησαν σε νοσοκομείο στα Ιωάννινα για να αναρρώσει λόγω βρογχίτιδας. Στο νοσοκομείο όμως που νοσηλευόταν υπήρχε επιδημία τύφου. Εξασθενημένος όπως ήταν, ο ποιητής προσβλήθηκε χωρίς να το ξέρει, και πήρε άρρωστος τον δρόμο για την Αθήνα. Εκεί, αφού επισκέφθηκε πρώτα τους κοντινούς του φίλους και τις κοπέλες που αγάπησε, πήγε στο σπίτι της θείας του. Οι συγγενείς του, θορυβημένοι από την κατάστασή στην οποία τον είδαν, αδύναμο και αποσκελετωμένο, φρόντισαν για την άμεση νοσηλεία του. Ο γαμπρός του, Τάσος Μιχόπουλος, ο οποίος ήταν διευθυντής στο Υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας, κατάφερε να του κάνει εισαγωγή σε μια ιδιωτική κλινική της Αθήνας⁴⁰. Η νοσηλεία του εκεί όμως κράτησε λίγες μέρες μόνο, αφού δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει την αρρώστια του· εξουθενωμένος όπως ήταν από τις κακουχίες του πολέμου, πέθανε λίγο πριν κλείσει τα 33 του χρόνια, στις 26 Φεβρουαρίου 1941. Στην κηδεία του στο Α΄ Νεκροταφείο, παρευρέθηκαν μόνο λιγοστοί συγγενείς και φίλοι^{41,42}.

Ο φίλος του Οδυσσέας Ελύτης σχολιάζει τον θάνατό του στα *Ανοιχτά χαρτιά* καταγγέλλοντας το σύστημα επιστράτευσης της εποχής το οποίο, στέλνοντάς τον στο Μέτωπο, οδήγησε στον θάνατο έναν αγνό και εύθραυστο διανοούμενο. Απεναντίας, θα μπορούσε, σύμφωνα με τον Ελύτη, να βοηθήσει ουσιαστικά την πατρίδα του

³⁷ Βλ. Ανδρέας Καραντώνης, *Νεοελληνική Λογοτεχνία - Φυσιογνωμίες*, τ. Β΄, Αθήνα: Παπαδήμα 1977, σσ. 73-97.

³⁸ Βλ. Ολυμπία Καράγιωργα, *ό.π.*, σ. 381.

³⁹ Στο ίδιο, σσ. 252-254.

⁴⁰ Βλ. στο ίδιο, σ. 381.

⁴¹ Βλ. Ανδρέας Καραντώνης, *ό.π.*, σ. 210.

⁴² Βλ. Ολυμπία Καράγιωργα, *ό.π.*, σ. 220.

εκμεταλλευόμενος τις νομικές σπουδές του σε κάποια Υπηρεσία, όπως της αντικατασκοπείας ή στην ανάκριση των αιχμαλώτων⁴³.

Ο Γιώργος Σαραντάρης, με τον πρόωρο θάνατό του, άφησε πίσω του ένα δυσανάλογα μεγάλο έργο για τη σύντομη ζωή του. Όταν πέθανε βρέθηκε ένας τεράστιος όγκος ανέκδοτου έργου, το οποίο πέρασε μισός αιώνας για να δημοσιευτεί. Η εξαδέλφη του Λούλα Μίχα-Καλοδίκη συγκέντρωσε τα χειρόγρατά του από το σπίτι της θείας του όπου ζούσε ο ποιητής, και τα παρέδωσε στον φίλο του Γιώργο Μαρινάκη, ο οποίος τα διαφύλαξε ως τον θάνατό του και εξέδωσε όλη την ποιητική του συλλογή το 1987 σε πέντε τόμους, από τις εκδόσεις Gutenberg. Το αρχείο του σήμερα βρίσκεται στη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, στο Ηράκλειο Κρήτης. Η συνολική όμως κριτική και αρχειοθέτηση του ποιητικού και φιλοσοφικού του έργου έγινε από τη φιλόλογο Σοφία Σκοπετέα. Αποτέλεσμα του πονήματος αυτού ήταν η έκδοση δύο τόμων το έτος 2001 από τη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, με τίτλους *Τα δημοσιευμένα από 1933 έως 1942* (πρώτος τόμος) και τα *Κατάλοιπα 1932-1940* (δεύτερος τόμος)⁴⁴.

⁴³ Βλ. Οδυσσέας Ελύτης, *Ανοιχτά χαρτιά*, Αθήνα: Ίκαρος 2007, σσ. 392-393.

⁴⁴ Βλ. Γιώργος Σαραντάρης, *Έργα 1&2*. Εισαγωγή και επιμέλεια: Σοφία Σκοπετέα, Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη 2001.

3. Το έργο του

3.1. Εργογραφία

Ο Γιώργος Σαραντάρης από μικρός γράφει ασταμάτητα ποιήματα. Στο τέλος των ποιημάτων του συνήθιζε να αναφέρει την ημερομηνία και καθώς δεν υπάρχει γνωστό δημοσιευμένο του έργο όσο ζούσε στην Ιταλία, τα πρώτα γνωστά του ποιήματα χρονολογούνται από την ηλικία των 19 ετών. Τα ποιήματα της περιόδου που ζούσε στην Ιταλία είναι γραμμένα στα ιταλικά και στα γαλλικά.

Την περίοδο αυτή κάνει πολλές μεταφράσεις ποιημάτων από τα ελληνικά και τα γαλλικά στα ιταλικά αλλά και πολλούς σύγχρονους του Ιταλούς ποιητές στα γαλλικά. Όταν μετακομίζει στην Ελλάδα, μεταφράζει στα ιταλικά και ποιήματα του Καβάφη του Λαπαθιώτη και άλλων. Τον πρώτο αυτό καιρό στην Αθήνα ο Σαραντάρης εξακολουθεί να γράφει στα ιταλικά και στα γαλλικά. Από το 1932 όμως θα αρχίσει να γράφει στα ελληνικά και με την πάροδο του χρόνου τα ελληνικά ποιήματα θα εκτοπίσουν, χωρίς να εξαφανίσουν ποτέ, τα ιταλικά και τα γαλλικά. Συνολικά έχει γράψει σχεδόν 1000 ποιήματα στα ελληνικά, 500 στα ιταλικά και περίπου 100 στα γαλλικά⁴⁵.

Ο Γιώργος Σαραντάρης, το 1933 πρωτοεμφανίστηκε επίσημα στα ελληνικά γράμματα, με το διήγημα «Μάρθας βίος» που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Νέα Ζωή*. Το ίδιο έτος, δημοσιεύει και την πρώτη του ποιητική συλλογή που αποτελείται από 16 ποιήματα λίγων στίχων, με τίτλο *Οι αγάπες του χρόνου*. Από το 1933 έως το 1941 που πεθαίνει, κυριαρχεί στα πνευματικά δρώμενα της Ελλάδας αναπτύσσοντας μια έντονη δραστηριότητα τόσο στην ποίηση όσο και στη φιλοσοφία⁴⁶. Συνεργάζεται με γνωστά περιοδικά και εφημερίδες της εποχής του, στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη, όπου δημοσιεύει ποιήματα, κριτικά και φιλοσοφικά δοκίμια, καθώς και μεταφράσεις από την ξένη λογοτεχνία⁴⁷.

Από την πρώτη του ποιητική του συλλογή κέντρισε το ενδιαφέρον των πνευματικών κύκλων της εποχής, αν και ξενίζει με τον μοντερνιστικό της χαρακτήρα. Ένας από τους σημαντικότερους κριτικούς της εποχής, ο Τέλλος Άγρας, θα γράψει: «Οι Αγάπες του χρόνου

⁴⁵ Βλ. Ξένη Σκαρτσή, ό.π.

⁴⁶ Βλ. Στέφανος Μπεκατώρος, «Μνημονεύοντας Γ. Σαραντάρη (1941-)», *γράμματα και τέχνες*, αριθ. φύλλου 31-32, Ιούλιος-Αύγουστος 1984, σσ. 5-7.

⁴⁷ Βλ. Φανή Καζαντζή, «Το συνεχές ανάμεσα στο έργο και τον βίο του» [στο:] Ελένη Παπαευθυμίου (επιμ.), *Αφιέρωμα στον ποιητή και φιλόσοφο Γιώργο Σαραντάρη - Πρακτικά ημερίδων (Αθήνα 2013 και Θεσσαλονίκη 2016)*, Αθήνα: Εκάτη 2018, σσ. 8-9.

πρέπει να σημαδευτούν»⁴⁸. Ο Αντρέας Καραντώνης σχολίαζε πως η ποίησή του υπόσχεται μια νέα λυρική τέχνη ξεφεύγοντας από τα μονοπάτια της παράδοσης, κλεισμένη μέσα σε μικρές αποσπασματικές εικόνες και ο Γιώργος Θέμελης έγραφε για τον Σαραντάρη ότι ήταν «ένας ουράνιος ανάμεσα σε γήινους»⁴⁹.

Με διαφορά ενός χρόνου μόνο, θα ακολουθήσουν δύο ακόμα συλλογές: *Τα Ουράνια*, το 1934, και τα *Αστέρια* το 1935 (εκδόσεις «Κύκλος»). Τα *Ουρούνια* αποτελούνταν και αυτή, όπως και η πρώτη συλλογή, από 16 ποιήματα, ενώ η συλλογή *Αστέρια* από 18 ποιήματα που είχαν γραφτεί στο Μονταπόνε όταν ο ποιητής το επισκέφτηκε για τον θάνατο του πατέρα του⁵⁰. Όπως γράφει ο Γιώργος Μαρινάκης, και οι τρεις αυτές προσωπικές ποιητικές συλλογές δεν ανήκαν στον παραδοσιακό ποιητικό λόγο αλλά στη Μοντέρνα Ποίηση που παρουσιάστηκε και επιβλήθηκε αργότερα με τον Γιώργο Σεφέρη και τον Οδυσσέα Ελύτη. Ήταν η εποχή εκείνη που ο κύκλος των *Νέων Γραμμάτων*, έπειτα από πολλούς δισταγμούς, υιοθετούσε τη Μοντέρνα Ποίηση και δημοσίευε ποιήματα του Οδυσσέα Ελύτη και δικούς του⁵¹.

Στις αρχές του 1940 κυκλοφόρησε η τέταρτη και τελευταία ποιητική συλλογή του με τίτλο *Στους φίλους μιας άλλης χαράς*. Όπως αποδείχτηκε αργότερα, τα ποιήματα που περιλαμβάνονταν στις τέσσερις δημοσιευμένες συλλογές του Σαραντάρη, σύμφωνα με το αρχείο του που διατηρούσε ο φίλος του Γιώργος Μαρινάκης, αποτελούσαν μόνο ένα μικρό μέρος από την παραγωγή των χρόνων εκείνων. Ο Σαραντάρης υπήρξε ένας ποιητής ιδιόρρυθμος στην έκφραση που άνοιξε ένα καινούριο παράθυρο με την ποίησή του και όπως ο Γ. Θέμελης υποστήριξε, ο ποιητής που συγγενεύει περισσότερο με τον Σαραντάρη είναι ο Διονύσιος Σολωμός. Το κύριο χαρακτηριστικό της ποίησής του είναι η ομορφιά και η χαρά της ζωής. Ωστόσο, διακατέχεται και από μια πίκρα διότι ο άνθρωπος εξαιτίας της φύσης του δεν δύναται να απολαύσει την ζωή αυτή που είχε πλάσει ο Σαραντάρης με τον ιδεαλισμό του⁵².

Στο μεσοδιάστημα μεταξύ της τρίτης και τέταρτης ποιητικής συλλογής του, από το 1935 έως το 1940, ο Σαραντάρης δημοσίευε τακτικά ποιήματά του στο περιοδικό *Νέα Γράμματα*. Το 1937, τις «Ουσίες», το 1938 τη «Σαγήνη», και το 1940 τα «Έξι ποιήματα στη μνήμη του Ρεμπώ» και τα «Δύο Μεγάλα Ποιήματα». Στο διάστημα αυτό δημοσιεύει και

⁴⁸ Γιώργος Σαραντάρης, *Σαν πνοή του αέρα*. Επιμέλεια και ανθολόγηση: Μαρία Ιατρού, Αθήνα: Ερμής 1999, σ. 17.

⁴⁹ Ξένη Σκαρτσή, ό.π.

⁵⁰ Βλ. Στέφανος Μπεκατώρος, ό.π.

⁵¹ Βλ. Γιώργος Σαραντάρης, *Ποιήματα – Ελληνική περίοδος 1931-1940*, ό.π.

⁵² Βλ. στο ίδιο.

τρία φιλοσοφικά βιβλία, με έντονα τα χαρακτηριστικά του Υπαρξισμού, πριν από την επίσημη εμφάνισή του στην Ευρώπη. Το 1937 το «Συμβολή σε μια φιλοσοφία της ύπαρξης», το 1938 το «Η παρουσία του ανθρώπου» και το 1939 το «Δοκίμιο Λογικής σαν θεωρία του απόλυτου και του μη απόλυτου»⁵³. Γίνεται έτσι ο μοναδικός ποιητής της Γενιάς του '30 που ασχολείται με τη φιλοσοφία παράλληλα με την ποίηση.

Ο Σαραντάρης, όπως έλεγε και ο Γ. Μαρινάκης, προχώρησε στη δημοσίευση αυτών των φιλοσοφικών δοκιμίων όχι γιατί ήθελε να εντυπωσιάσει τον κόσμο ως δήθεν φιλόσοφος, αλλά επειδή δεν μπορούσε να κάνει αλλιώς. Ο Σαραντάρης φιλοσοφούσε όπως έγραφε και ποιήματα. Ήταν μέρος του είναι του. Οι διατυπώσεις του, σύμφωνα με τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, είναι επιγράμματα και λόγοι που πηγάζουν από μια άμεση δημιουργική πνοή. Ο Α. Αργυρίου αναφέρει ότι η φιλοσοφική διάσταση του Σαραντάρη, διακατέχει και την ποίησή του σαν ένα υπόγειο στρώμα. Σε μια πρώτη ανάγνωση τα ποιήματά του μπορεί να φαίνονται ότι αισθηματολογούν αλλά σε μια δεύτερη ανάγνωση αποκαλύπτεται σε αυτά η ύπαρξη μιας ειλικρινούς ανθρώπινης αγωνίας για το ανησυχητικό φαινόμενο του αχανούς κόσμου⁵⁴.

Συγκεντρωτικά, η εργογραφία μαζί με ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα του ποιητή, παρατίθεται σε παράρτημα, το οποίο δίνεται μετά το κυρίως σώμα της ανά χειράς μεταπτυχιακής εργασίας.

3.2. Επιρροές στην ποίησή του

Ο Σαραντάρης ήταν από τους πρώτους ποιητές της γενιάς του '30 που συνειδητοποίησε γρήγορα ότι ήταν αναγκαία η εισαγωγή νέων ποιητικών μορφολογιών αλλά και της ευρύτερης ανανέωσης του ποιητικού λόγου. Σε αυτό συνετέλεσαν σε μεγάλο βαθμό τα πρώιμα διαβάσματά του κατά τη διάρκεια της παιδικής και νεανικής του ηλικίας αλλά και οι συναναστροφές του με ποιητικούς κύκλους της Ιταλίας κατά τη διάρκεια των πανεπιστημιακών σπουδών του. Ο Σαραντάρης φαίνεται ότι έχει επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από τις αντιλήψεις του κινήματος του Συμβολισμού. Μελετά Γάλλους ρομαντικούς και συμβολιστές ποιητές και τους μεταφράζει στα ιταλικά· μερικοί από αυτούς είναι οι Alphonse de Lamartine (1790-1869), Theophile Gautier (1811-1872) και οι Charles Baudelaire (1821-1867) και Arthur Rimbaud (1854-1891), ανάμεσα σε άλλους⁵⁵.

⁵³ Βλ. Στέφανος Μπεκατώρος, ό.π.

⁵⁴ Βλ. Ξένη Σκαρτσή, ό.π.

⁵⁵ Βλ. Γιώργος Σαραντάρης, ό.π.

Συμβολισμός

Ο Συμβολισμός εμφανίζεται σε μεγάλο βαθμό ως διπλή αντίδραση απέναντι στα κυρίαρχα ρεύματα που προηγήθηκαν χρονικά από αυτόν, τον Ρεαλισμό και τον Νατουραλισμό – ρεύματα τα οποία αποτυπώνουν με λεπτομερή περιγραφή και πιστότητα τον πραγματικό κόσμο. Ο Συμβολισμός διαφοροποιείται απέναντι στον ρομαντικό στόμφο και τη ρητορεία όσο και στην παρνασσική απάθεια, αντικειμενικότητα και ακαμψία στον στίχο. Στον αντίποδα, προβάλλει την πνευματικότητα, τη φαντασία και το όνειρο ως αναπόσπαστο μέρος της καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Τα κύρια χαρακτηριστικά του Συμβολισμού είναι το αίσθημα της άρνησης, μιας νοσηρότητας, διάχυτης μελαγχολίας και θλίψης και εκλεπτυσμένης παρακμής. Τα αντικείμενα της εξωτερικής πραγματικότητας χρησιμοποιούνται πλέον ως σύμβολα ψυχικών καταστάσεων και αποδίδονται με λυρισμό και μουσικότητα λεπτές συναισθηματικές αποχρώσεις.

Πέρα των νοημάτων, όμως, ο Συμβολισμός αλλάζει και τη μορφολογία των ποιημάτων αφού δεν υπακούει στους παραδοσιακούς κανόνες μετρικής και στίχου και ανατρέπει τη λογική ροή του ποιήματος. Εξαιτίας αυτού του ύφους, δημιουργείται η εντύπωση της ρευστότητας και της ασάφειας, καθώς ο ποιητής αφήνεται ελεύθερος να εκφράσει τις σκέψεις του συνειρμικά. Για τους συμβολιστές, η ποίηση λειτουργεί μόνο όταν απαλλάσσεται από την επίδραση του εννοιολογικού στοχασμού.

Με *Τα Άνθη του κακού* (*Les fleurs du Mal*, 1857) ο Charles Baudelaire (1821-1867) εισάγει τη συμβολική ποίηση ερμηνεύοντας τη μοντέρνα συνείδηση και συμβάλλει σημαντικά στη διαμόρφωση της αισθητικής νεωτερικότητας. Διαμορφώνει ένα νέο αισθητικό ρεύμα, της «καθαρής ποίησης», αναζητά το ιδανικό της ομορφιάς και τάσσεται υπέρ της τέχνης για την τέχνη. Ως αποτέλεσμα, η αναζήτηση του ωραίου θα πάρει τις διαστάσεις μιας αισθητικής βίωσης του κόσμου από τα σύγχρονα υποκείμενα, μέσα από τη συμβολική ποίηση. Στη συνέχεια, τα αισθητικά χαρακτηριστικά του Συμβολισμού εξελίχθηκαν και αποσαφηνίστηκαν κυρίως από τους Stéphane Mallarmé (1842-1898) Paul Verlaine, (1844-1896) και Arthur Rimbaud (1854-1891) κατά τη δεκαετία του 1870. Το 1886, ο ελληνικής καταγωγής ποιητής Jean Moréas (Ιωάννης Παπαδιαμαντόπουλος), δημοσιεύει στην παρισινή εφημερίδα *Le Figaro* το μανιφέστο του Συμβολισμού. Αυτό θα οδηγήσει στην επίσημη εμφάνιση μιας νέας λογοτεχνικής σχολής, που θα κυριαρχήσει στη γαλλική ποίηση ως και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα⁵⁶.

⁵⁶ Βλ. Χριστόφορος Λιοντάκης, *Ανθολογία Γαλλικής ποίησης*, Αθήνα: Καστανιώτη 2009.

Η ποίηση πλέον, απελευθερώνεται από τα παραδοσιακά πλαίσια και γίνεται υπαινικτική, ώστε ο αναγνώστης να ανακαλύπτει μόνος του το μυστήριο των συμβόλων, υιοθετώντας την ασάφεια, όχι μόνο στη γλώσσα, αλλά και στα νοήματα. Η ποίηση έχει τώρα ως στόχο τη δημιουργία ενός άλλου, διαφορετικού, ποιητικού κόσμου και όχι τη μίμηση της φύσης, του εξωτερικού κόσμου ή της πραγματικότητας.

Ο εξωτερικός κόσμος, δηλαδή η πραγματικότητα που αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας, δεν έχει κανένα ποιητικό ενδιαφέρον για τον συμβολιστή ποιητή. Ωστόσο, τα δεδομένα του απτού κόσμου χρησιμοποιούνται στη συμβολική ποίηση ως διαμεσολαβητές, ως σύμβολα, για να φτάσει ο ποιητής στην έκφραση του αληθινού αντικειμένου: στην έκφραση ιδεών, ψυχικών ή νοητικών καταστάσεων και συναισθημάτων ή, με άλλα λόγια, στο ασυνείδητο και στο μυστήριο του εσωτερικού μας κόσμου.

Ο Ελληνικός Συμβολισμός έχει όλα τα βασικά χαρακτηριστικά του Γαλλικού, αν και μπορούμε να πούμε ότι οι Έλληνες ποιητές οικειοποιούνται κυρίως δύο από τις βασικές αρχές του γαλλικού κινήματος:

- α') τον υπαινικτικό και υποβλητικό χαρακτήρα της ποίησης, που στρέφει νου και αισθήματα προς την υψηλότερη σφαίρα των ιδεών
- β') την αίσθηση του ποιητή (ενδεχομένως και του αναγνώστη) ότι, όταν κάποιος μπορέσει να φτάσει σ' αυτή τη σφαίρα, θεωρεί πλέον την πραγματικότητα ως έναν ταπεινό τόπο μελαγχολίας και απελπισίας.

Όπως στη γαλλική έτσι και στη νεοελληνική λογοτεχνία, ο Συμβολισμός έρχεται να απαλλάξει οριστικά την ποίηση από τη φλυαρία και τη μεγαλοστομία του Ρομαντισμού αλλά και από την απάθεια του Παρνασσισμού. Η ποίηση περνά πλέον σε μια όλο και πιο γνήσια έκφραση του συναισθήματος. Ωστόσο, οι Έλληνες ποιητές υιοθετούν λίγες από τις εκφραστικές καινοτομίες των Γάλλων⁵⁷.

Διονύσιος Σολωμός

Πολλοί από τους μελετητές του έργου του Σαραντάρη τον συνδέουν με τον Δ. Σολωμό, τον οποίο είχε μελετήσει και στον οποίο αναφερόταν συχνά⁵⁸. Ο Σαραντάρης και ο Σολωμός αποτελούν δύο σχεδόν μοναδικές περιπτώσεις υπαρξιακής, πνευματικής ποίησης, η οποία αφενός δεν έχει διόλου απαρνηθεί τη βαθύτερη λυρική της έκφρασή της και αφετέρου συνυφαίνει τα κατά κανόνα επώδυνα προσωπικά βιώματα με επώδυνα βιώματα της ομάδας. Ένα από τα στοιχεία που συνδέουν τον Σαραντάρη με τον Σολωμό είναι ο κοινός αγώνας

⁵⁷ Ιωάννης Παρίσης - Νικήτας Παρίσης, *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων*, Αθήνα: Πατάκης 2015.

⁵⁸ Βλ. Ανδρέας Καραντώνης, «Γιώργος Σαραντάρης», *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, 6 (1951), σ. 236.

τους για την κατάκτηση της λησμονημένης μητρικής τους γλώσσας, ύστερα από πολύχρονη αποδημία. Οι δύο ποιητές είναι αναθρεμμένοι με ιταλική παιδεία και αντιμετώπισαν το μεγάλο εμπόδιο της γλώσσας, για την οποία κατέβαλαν πολύ μεγάλη προσπάθεια για να την κατακτήσουν. Ο μεν Σαραντάρης από τα 2 - 20 χρόνια του έζησε στην Ιταλία, όπου έλαβε και τη σχολική και πανεπιστημιακή του μόρφωση. Ο δε Σολωμός έζησε στην Ιταλία από τα 10 - 20 χρόνια του, η οποία αναδείχθηκε η πνευματική του τροφός και επηρέασε το πνεύμα του⁵⁹.

Και οι δύο, ήταν άνθρωποι βαθιά ερωτικοί στην ποίησή τους, στη ζωή τους όμως δεν στάθηκαν τυχεροί στον έρωτα. Επίσης, είχαν μεγάλη αγάπη για την πατρίδα τους και βαθιά αίσθηση της ελληνικότητάς τους. Μέσα στα ποιήματά τους διακρίνονται στοιχεία που δηλώνουν τη σχέση τους με τη θρησκεία, την πίστη τους στην αιωνιότητα και στην άλλη ζωή. Το έργο τους διακατέχεται από έναν λυρισμό με μεταφυσική διάσταση. Πηγή έμπνευσης και για τους δύο αποτελεί η φύση, ο ουρανός και η θάλασσα, στοιχεία τα οποία υπάρχουν στα ποιήματά τους σε επίπεδο υπερ-λογικό και μεταφυσικό. Ο Σολωμός, αρχίζοντας με μια προσήλωση στο αγαθό της ζωής, καταλήγει, χωρίς όμως ποτέ στο βάθος να φύγει από την πρώτη του προσήλωση, σε μια μεταφυσική ροπή, έντονα εκφρασμένη στα στερνά του ποιήματα. Και του Σαραντάρη η μεταφυσική έφεση στάθηκε ανθρώπινα περιορισμένη, βασανισμένη. Πόθησε, ιδιαίτερα στο τέλος, τη μεταφυσική λύτρωση, αλλά περισσότερο πόθησε και πόνεσε για τη ζωή αυτή, την ορατή και την πεπερασμένη⁶⁰.

Το χρέος, αποτελεί ένα ακόμα στοιχείο των δύο ποιητών, αφού και οι δύο έχουν έντονο το αίσθημα του χρέους που τους δημιουργούσε μια επίμονη εσωτερική υπενθύμιση, «...ενός χρέους που τους σπρώχνει αενάως να αναζητούν το αλλού, το άλλο, και τον Άλλον»⁶¹. Το χρέος είναι, για τον Σαραντάρη, το περιεχόμενο της ανθρώπινης ζωής⁶².

Η αγωνία που αισθάνονταν και οι δύο και η αφοσίωση που είχαν για να γράψουν ποίηση είναι ένα ακόμη κοινό στοιχείο τους. Έζησαν και οι δύο ολοκληρωτικά αφοσιωμένοι με σώμα και ψυχή για να υπηρετήσουν την ποίηση⁶³. Άλλωστε, ούτε ο ένας ούτε ο άλλος άσκησαν κάποιο επάγγελμα, παρά μονάχα ασχολήθηκαν με την ποίηση και τη φιλοσοφία.

⁵⁹ Βλ. Μιχάλης Μερρακλής, *Γιώργος Σαραντάρης: Γιατί τον είχαμε λησμονήσει...*, Αθήνα: Παραφενάλια-τυπωθήτω 2002.

⁶⁰ Βλ. στο ίδιο.

⁶¹ Βασίλης Αλεξίου, «Ανάπειρος κλαϊδισμός και λιγοζωισμένος – Τέσσερις μικρές παρατηρήσεις για την ποίηση του Γ. Σαραντάρη», [στο:] Ελένη Παπαευθυμίου (επιμ.), *Αφιέρωμα στον ποιητή και φιλόσοφο Γιώργο Σαραντάρη – Πρακτικά ημερίδων (Αθήνα 2013 και Θεσσαλονίκη 2016)*, Αθήνα: Εκάτη 2018, σσ. 30-32.

⁶² Βλ. Γιώργος Σαραντάρης, *Έργα 2 - Κατάλοιπα (1932-1940)*. Εισαγωγή-επιμέλεια: Σοφία Σκοπετέα, Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη 2006.

⁶³ Βλ. Βασίλης Αλεξίου, ό.π.

Ο Μιχάλης Μερακλής φτάνει στο σημείο μάλιστα όχι απλώς να συγκρίνει τον Σαραντάρη με τον Σολωμό αλλά να καταλήγει ότι σε κάποια σημεία τον ξεπερνά: «...στις ημέρες μας γεννήθηκε ένας ποιητής, που είχε την ακριβή τύχη, αυτός μόνος, να φτάσει τον Σολωμό και, σε μερικές στιγμές, να τον ξεπεράσει. Ο Σαραντάρης είναι ο μόνος που, μετά τον Σολωμό, έδωσε, κατά τρόπο καλλιτεχνικά ακέραιο και στερεό, την εξαλλαγή του ανθρώπινου πόνου σε μεταφυσική δίψα. Ο Σολωμός μένει πάντα ο μάγος της μουσικής μέσα στην ποίηση, σε αυτό δεν τον ξεπέρασε κανείς. Ο Σαραντάρης όμως μας δίνει πολλές φορές το ποιητικό μήνυμα πιο πνευματικά, πιο βαθιά, πιο σύγχρονα...»⁶⁴.

Giuseppe Ungaretti

Όπως όμως έχει αναφερθεί ήδη, ο Σαραντάρης ήταν και ευρωπαίος ποιητής. Πέρα των Γάλλων συμβολιστών ποιητών που μελέτησε, ιδιαίτερη επιρροή στο έργο του ανιχνεύεται από τη μελέτη της ιταλικής ποίησης και λογοτεχνίας. Ως φοιτητής στο Πανεπιστήμιο της Μπολόνια αλληλογραφεί με τον Ιταλό ποιητή Gaetano Arcangeli (1910-1970) για θέματα λογοτεχνίας, αλλά ακόμη σημαντικότερη φαίνεται να είναι η επίδραση του Giuseppe Ungaretti (1888-1970) και του ρεύματος του «ερμητισμού», στο έργο του. Σε σχέση με άλλους Ιταλούς ποιητές, οι επιδράσεις της ποίησης του Ungaretti στο έργο του Σαραντάρη είναι εμφανείς σ' ένα πιο βαθύ και περίπλοκο επίπεδο.

Ο Σαραντάρης κατηγορήθηκε από τον Ν. Καλαμάρη ότι η ποίηση του ήταν πιστή απόδοση του Ungaretti, αλλά σύμφωνα με τον Μ. Vittì, ο Σαραντάρης απλώς βοηθήθηκε από τον Ungaretti για να ανακαλύψει τον δρόμο του. Χρησιμοποίησε κάποιες λεκτικούς συνδυασμούς και σύμβολα που μπορεί κάποιος να βρει και στην ποίηση του Ungaretti⁶⁵. Άλλωστε, ο Σαραντάρης δεν απέκρυψε τη μελέτη του πάνω στο ποιητικό έργο του Ungaretti, αφού ο ίδιος με μεταφράσεις ποιημάτων του, τον παρουσίασε στο περιοδικό *Κύκλος* το 1935⁶⁶, ενώ δεν ήταν και λίγες οι φορές που έκανε απαγγελίες ποιημάτων του Ιταλού ποιητή σε «πνευματικές» συναντήσεις⁶⁷.

Δεν είναι, όμως, μόνο κάποια κοινά τεχνικά στοιχεία που χρησιμοποιούν οι δύο ποιητές στα ποιήματά τους, όπως είναι η απουσία της στίξης ή ότι ο κάθε στίχος ξεκινάει με κεφαλαίο γράμμα, αλλά ο Σαραντάρης ασχολήθηκε και με το συμβολισμό των ποιημάτων του Ungaretti και με την «ερμητική» γραφή του. Όλα αυτά αποτέλεσαν πρότυπο για την

⁶⁴ Μιχάλης Μερακλής, ό.π.

⁶⁵ Βλ. Mario Vittì, *Η γενιά του '30*, ό.π.

⁶⁶ Βλ. Gabriella Macrì, «Γιώργος Σαραντάρης και Τζιουζέππε Ουγκαρέτι: μια συγκριτική προσέγγιση των έργων τους», *Σύγκριση*, 13 (2017), σσ. 200-225.

⁶⁷ Βλ. Ανδρέας Καραντώνης, *Νεοελληνική Λογοτεχνία – Φυσιγνωμίες*, τ. Β', Αθήνα: Παπαδήμα 1977, σ. 86.

ποιητική αναζήτηση του Σαραντάρη. Στα νεανικά ποιήματα του Σαραντάρη οι επιρροές του Ungaretti εμφανίζονται κυρίως σε υφολογικό και μετρικό επίπεδο, τα τελευταία χρόνια επιδρούν κυρίως σε εννοιολογικό επίπεδο⁶⁸.

3.3. Μορφολογικά χαρακτηριστικά

Το ποιητικό έργο του Σαραντάρη, από τα πρώτα μέχρι και τα τελευταία του ποιήματα, έχει κάποια σταθερά μορφολογικά χαρακτηριστικά. Η έκταση των ποιημάτων του σπάνια ξεπερνά τη μία σελίδα. Οι μεγαλύτερες συνθέσεις («Ο Άνθρωπος και η Φύση», «Θαλασσινός Βίος») γράφονται προς το τέλος της ζωής του και παραμένουν εξαιρέσεις στο σύνολο του έργου του. Τα ποιήματά του είναι κατά κανόνα άτιτλα, με κεφαλαίο γράμμα στην αρχή κάθε στίχου από το 1935, και στο τέλος σημειώνεται συχνά η ημερομηνία γραφής τους.

Πολλές φορές παρατηρείται το «φαινόμενο» των ασύνδετων στίχων. Δεν είναι όμως έτσι τυχαία ή για να παρουσιάσει ένα κενό. Μέσα στις παρεμβαλλόμενες έννοιες στίχων βλέπουμε τις εκφρασμένες αδυναμίες της αίσθησης. Κι αυτές τον διαπερνούν, συχνά δε, είναι σύμφυτες της αίσθησης, άλλοτε πάλι νιώθεις και βλέπεις μια σχηματική απλότητα αδικαιολόγητη, σαν να προσπαθεί να δώσει φυσικές διαστάσεις σε κάθε ευφροσύνη ιδεατή αναγέννηση.

Η γλώσσα του συνήθως είναι στρωτή, ισορροπημένη, και άλλες στιγμές απαράδεκτη. Υπάρχουν στιγμές που κυριαρχεί η αίσθηση ότι ενώ γράφει ελληνικά σκέφτεται ιταλικά – κάτι που θυμίζει ορισμένες ποιητικές στιγμές του Ανδρέα Κάλβου. Πολλές φορές η αλληλουχία των λέξεων αλλάζει, η πρόταση διακόπτεται, ανασηματοδοτείται μέσα από νέες περιγραφικές παρομοιώσεις.

Ο Σαραντάρης δίνει ποιητική μορφή στους στοχασμούς του με σχήματα ελλειπτικά, συχνά με απουσία του συγκεκριμένου. Ασύνδετες φράσεις (αυτοδύναμες ποιητικές μονάδες) σαν ριγμένες στην τύχη, δομούν τον ποιητικό του λόγο που αποπνέει μια παράξενη γοητεία μέσα από ρευστές εικόνες. Οι εντυπώσεις δημιουργούνται από την ποιητικότητα και την ομορφιά των λέξεων που με την επαναλαμβανόμενη χρήση τους σε κάθε σύνθεση, δημιουργούν μια ενιαία ποιητική εικόνα σ' όλη την έκταση του έργου του: ήλιος, ουρανός, θάλασσα, πουλιά, άνεμος, νερά, σύννεφα, βουνά, δένονται με τον χρόνο, τον θάνατο, την αθανασία, την αγάπη, τον έρωτα.

⁶⁸ Βλ. Gabriella Macrì, ό.π.

Στο σώμα των ποιημάτων παρεμβάλλονται συχνά και χωρίς διαφοροποίηση στις ποιητικές του συλλογές μικρά ποιήματα σε πεζό και μικρά στοχαστικά αποσπάσματα, που δείχνουν τη σχέση του Σαραντάρη με τη φιλοσοφία.

Η μορφολογία των ποιημάτων του Σαραντάρη τον τοποθετεί στους πρωτοπόρους της γενιάς του και σύμφωνα με τον Μήτσο Παπανικολάου⁶⁹, σε «έναν από τους μετρημένους στα δάχτυλα του ενός χεριού μοντέρνους που είναι συγχρόνως κ' ειλικρινείς, ένα νέο που δεν έχει καμιά σχέση με όσους κατασκευάζουν ποιήματα απάνω στο παριζιάνικο καλούπι...».

Τα μοντέρνα αυτά χαρακτηριστικά των ποιημάτων του Σαραντάρη ήταν φυσικό να ξενίσουν ένα μεγάλο μέρος των σύγχρονών του αλλά και να τον κάνουν τόσο επίκαιρο στη δική μας εποχή. Χαρακτηριστική είναι η κριτική του Τέλλου Άγρα⁷⁰ για την πρώτη ποιητική συλλογή του Σαραντάρη *Τις Αγάπες του χρόνου*. Σε αυτή τη θετική συνολικά κριτική καταγράφονται και κάποιες αρνητικές παρατηρήσεις ως προς τα «παράξενα ποιήματα» της συλλογής αυτής. «(...) τα θέματα σκοτεινά κι ανεξήγητα. Ο στίχος; όχι απλώς ελεύθερος αλλ' απολελυμένος, χωρίς ίχνος από ρυθμό, μέτρο, ομοιοκαταληξία· ακόμη σκοτεινότερη η γλώσσα (...) τελείως παραμελημένη στίξη, εικόνες απεριόριστες, απροσδιόριστες, απολύτως ασύλληπτες (...)».

*Νηστικά δέντρα με βουλιμία
Καρτερούν το σπλαχνικό γέλιο
Του ήλιου
Αναστενάζει η σοφία του κόσμου
Των ανθρώπων που επέθαναν
Από καιρό
Αλλά γρήγορα σαλεύουν οι κορφές
Στο μάταιο πέταμα στολίζουν τα πουλιά
Τον ουρανό
Η θάλασσα δαγκώνει ακόμα μια φορά
Το μούτρο το ατίθασο
Του ονείρου.*

⁶⁹ Μήτσος Παπανικολάου, «Γιώργου Σαραντάρη: “Στους φίλους μιας άλλης χαράς”», *Νέα. Εστία*, 326 (1940), σ. 904.

⁷⁰ Βλ. Γιώργος Σαραντάρης, *Σαν πνοή του αέρα*, ό.π., σ. 18.

Επιπλέον, η συμπαράθεση ασύνδετων επιφανειακά σημαυνομένων, η παραβίαση συντακτικών κανόνων, η σύζευξη επιθέτου και προσδιοριζόμενου αλλά και άλλες «ανοίκειες» συζεύξεις μεταξύ των σημαυνομένων, οδηγούν εντέλει στην ανασηματοδοσία του γλωσσικού κώδικα⁷¹.

Ουρανός διαβαίνει τον αιθέρα

Η πνοή ρέουνε τα χρόνια

Ποτάμια παιδιά μάτια

Που σταματήσανε εικόνες

Λόγια που περιγράψανε σιωπές

Από ζωντανές νύχτες.

Ο λαιμός της βροχής

Όπου μενεξέδες φιλιά

Δένουν δάχτυλα

Καταρρέουν

Με τη γοργή φιλία

Των φύλλων...

Παρακάτω, παρατίθενται δύο ακόμη ποιήματα όπου μπορούμε να παρατηρήσουμε τα χαρακτηριστικά που επισημαίνει ο Τέλλος Άγρας⁷² στην κριτική του. Τα «σκοτεινά θέματα» που προέρχονται από τη μεταφυσική διάσταση της ποίησής του, τον ελεύθερο στίχο, ο οποίος όμως διαθέτει εμφανώς ρυθμό και έντονη μουσικότητα, την (πλήρη πια από το 1937) έλλειψη στίξης.

Χαμηλά ζώα

Συνηθισμένα στη σιωπή

Τρώνε την τροφή του ανθρώπου

Ανήξερα δεν φταίνε

Βουτάνε στη λάσπη

⁷¹ Βλ. Ξένη Σκαρτσή, «Σύντομη εισαγωγή στην ποίηση του Γιώργου Σαραντάρη», *Διόραμα*, τεύχος 23, Μάρτιος-Απρίλιος 2019, σ. 13.

⁷² Βλ. Γιώργος Σαραντάρης *Σαν πνοή του αέρα*, ό.π., σσ. 20-21.

*Όμως βλασταίνουν
Από τη σκιά κερδισμένα
Στην τρύπα της λήθης
Κοιτάζουν το τίποτα
Αφοσιωμένα στο μαρασμό*

*Η λύπη ο κήπος
Ο ξανθός έφηβος
Ο κόσμος των κοριτσιών
Με τις πλουμιστές φωνές
Με την αχανή προσευχή
Με τα λουλούδια που χορταίνουν
Τις άπληστες καρδιές*

*Λυμαίνονται τον ύπνο μου
Όπως τα κοχύλια που αγάπησα
Στα πρώτα χαράματα
Στα θαλασσινά χρόνια*

Και ακόμα την επανάληψη, που συμβάλλει πολύ συχνά στην έντονη μουσικότητα του στίχου:

*Η μέρα απόψε είναι σαν άσπιλη παρθένα
Η μέρα απόψε γλεντάει σ' ένα της ύπνο
Σ' ένα της ύπνο κοιμάται τον ύπνο των ανθρώπων
Κι οι άνθρωποι όλοι στον ύπνο τους ζυπνάνε
Ευπνάνε και αγκαλιάζονται*

Στα περισσότερα ποιήματα αυτής της πρώτης συλλογής συναντώνται μετρικά σχήματα που συνήθως περιέχουν δύο ή τρία μετρικά είδη. Πρόκειται για ελευθερωμένα ποιήματα, στο σώμα των οποίων παρεμβάλλονται και άμετροι στίχοι. Προωθείται μια βαθμιαία αποκοπή από τις παραδοσιακές φόρμες, μέσα από τη διατάραξη εναλλασσόμενων μέτρων, τροχαίων και ιάμβων κυρίως ή ακόμη και τρισύλλαβων. Δεν λείπουν όμως και

ποιήματα που ακολουθούν ένα μετρικό σχήμα, αυξομειώνοντας τον αριθμό των συλλαβών σε κάθε στίχο⁷³.

Η δεύτερη και τρίτη ποιητική συλλογή, τα *Ουράνια* και τα *Αστέρια* δεν διαφοροποιούνται μορφολογικά και θεματολογικά από την πρώτη. Η ποίηση είναι αποσπασματική και ενδόμυχη με απαλούς και ανέρους τόνους. Τα ποιήματα σε ελεύθερο στίχο είναι πλέον περισσότερα και η παρεμβολή έμμετρων στίχων περιορίζεται.

*Ὁ θάνατος, μονάχα αὐτός,
Λέρωσε τὴν ψυχὴ μας
Ποὺ εἶχε τὰ μάγουλα λευκά
Σὰν τῆς αὐγῆς τὰ δῶρα*

*Ἡ λάσπη ἐπλήγωσε τ' ἄβρὰ χέρια
Ποὺ φέρνανε ἀγάπη νὰ πονοῦν*

*Στὸ ρόδινο πρόσωπο καὶ σῶμα
Μιᾶς εὐπιστῆς εὐρύχωρης ἡμέρας*

Το ποίημα αποτελείται από δύο τετράστιχες στροφές με μέτρο ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο το οποίο τεμαχίζεται μέσα σε δυο στίχους, με την τομή στην όγδοη συλλαβή. Η χρήση αυτής της μορφής δίνει παραδοσιακές αποχρώσεις στο ποίημα και δεν είναι άσχετη με το ότι σχετίζεται με την περιγραφή του θανάτου με τρόπο που παραπέμπει σε δημοτικό τραγούδι⁷⁴.

Μετά από αυτές τις συλλογές, ο Σαραντάρης εγκαταλείπει την παραδοσιακή στίξη χρησιμοποιώντας παύσεις και αλλαγές τόπου που δηλώνονται με κεφαλαία γράμματα. Στις δύο επόμενες μικρές συλλογές, *Ουσίες* και *Σαγήνη*, που δημοσιεύονται στα *Νέα Γράμματα* το 1936, το μοτίβο που χαρακτηρίζει τα νοήματά τους είναι κοινό με τις προηγούμενες, με τη διαφορά ότι τώρα έχουμε πιο συχνή τη χρήση των άλογων στοιχείων, κάτι που είναι πιθανόν να οφείλεται στην επίδραση που ο Σαραντάρης είχε δεχθεί από το υπερρεαλιστικό κίνημα που φουντώνει αυτή την εποχή⁷⁵.

⁷³ Βλ. Ζωή Τσαντζαρίδου, «Ο ελεύθερος στίχος του Γιώργου Σαραντάρη», *γράμματα και τέχνες*, αριθ. φύλλου 31-32, Ιούλιος-Αύγουστος 1984, σ. 21.

⁷⁴ Βλ. στο ίδιο.

⁷⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 22.

*Από ἓνα θαῦμα
Από ἓνα πρόσωπο πρωίας
Παίρνεται ὁ θυμός μου*

*Σελήνη ἀθρόα παρουσία
Ἐλένη ἢ καμπύλη τοῦ κόσμου
Μ' ἐβένινη σημασία
Ἡ πύλη ἀνοίγει στὸν ξένο
Στ' ἀγέρι
Τ' ἀλέτρι ὀργώνει τὸν κάμπο
Ἐκεῖ ποῦ δὲ βλέπει ἡ καρδιά*

Βελάζουν τ' ἀστέρια στὴν κρύπτη

Ἡ ποιητική γραφή γίνεται πιο σύντομη, πιο αποσπασματική, οι φευγαλέες εικόνες ενισχύονται και υπάρχει η αίσθηση ὅτι το ποίημα κόβεται απότομα πριν ολοκληρωθεί.

Στην τελευταία του συλλογή, *Στους φίλους μιας άλλης χαράς*, ο Σαραντάρης, ὅπως φαίνεται σε αρκετούς στίχους, ἔχει αρχίσει να ερωτοτροπεί με τη ρίμα και πιο συνειδητά με το μέτρο. Σε πολλά ποιήματα υπάρχουν εμβόλιμοι ἔμμετροι στίχοι, που μέσα σε ἓνα σύνολο ἄμετρων, διαταράσσουν τη φαινομενική πεζολογία με ρυθμικά πατήματα. Συγκριτικά με τις προηγούμενες συλλογές του, μεγαλύτερος αριθμός ποιημάτων περιέχει δημοτικούς δεκαπεντασύλλαβους. Ορισμένα από αυτά τα ποιήματα πλησιάζουν πολύ τη δημοτική στιχουργία και το λαϊκό λεξιλόγιο. Αυτό, ωστόσο, δεν απορρίπτει την εμφάνιση τολμηρῶν εικόνων και συμβολισμῶν και την παρουσία διαταραγμένων από την ἀποψη του μέτρου, στίχων⁷⁶.

Ἐνα ἄλλο πολύ ενδιαφέρον χαρακτηριστικό στοιχείο του αφηγηματικού χαρακτήρα μεγάλου μέρους του ποιητικού ἔργου του Σαραντάρη αποτελεί η χρήση της συντακτικής ἀμφισημίας. Το χαρακτηριστικό αυτό δίνει τη δυνατότητα για πολλαπλές ἀναγνώσεις και εμφανίζεται συχνά σε ποιήματα που ἀφηγούνται μια ιστορία⁷⁷.

*Ἀστέρι στὸ ὕπαιθρο ἀναμονή
Μοναχοί μας*

⁷⁶ Βλ. στο ἴδιο, σ. 23

⁷⁷ Βλ. Ξένη Σκαρτσή, ὁ.π.

*Μελαγχολικὸ πνεῦμα κατοικεῖ τὴν ψυχὴν
Λεῖπει ἢ σελήνη ἀπὸ τὸν οὐρανὸν
Χάνει ἢ φωνὴ τοῦ ἀνθρώπου
Τῆ μυρωδιά της*

*Πέφτει ἀπ' τὸ στερέωμα τὸ ἀστέρι
Ρυτιδώνει τὴν ψυχὴν
Τῆ φωνή μας
Ὅμως ἢ μοναξιά τέρπεται
Ὅδηγεῖ κύματα τὴν ἡδονή
Στ' ἀνοιχτὰ τῆς ὕπαρξης
Στὰ ἐνδόμυχα
Τῆς μελλούμενης σιωπηλῆς ζωῆς*

Τέλος, στα ποιήματα του Σαραντάρη, ιδιαίτερο χαρακτηριστικό είναι η αυξημένη χρήση του ουσιαστικού που φαίνεται να κυριαρχεί στο ποίημα. Στο παρακάτω παράδειγμα, το ποίημα αποτελείται σχεδόν αποκλειστικά από ουσιαστικά.

*Φύλλα δέντρου
Φτερά πουλιού
Άνεμος
Ἐπειτα θάλασσα
Κύματα
Χρόνος γαλάζιος
Ορίζοντες παντού
Και μπροστά μας
Ο ουρανός*

3.4. Θεματική των ποιημάτων

Λέξεις σύμβολα-κλειδιά, όπως το όνειρο, ο χρόνος, ο θάνατος, η θάλασσα, ο άνεμος, το κύμα, ο ουρανός, τα πουλιά, ο έρωτας, η γυναίκα και άλλες, δεσπόζουν και έχουν έντονη συμμετοχή σε όλο το ποιητικό του έργο. Οι συνηθέστερες εικόνες που συναντάμε στα ποιήματά του έχουν ατμόσφαιρα ονειρική, με κυρίαρχη την παρουσία του υγρού στοιχείου. Η πρωτοτυπία του ποιητικού του λόγου δεν έγκειται τόσο στη θεματολογία που

επαναλαμβάνεται στο μεγαλύτερο μέρος του έργου του, όσο στις ρηξικέλευθες μεταφορές του, μέσα στο νέο κύμα του Μοντερνισμού στο οποίο κινείται. Χαρακτηριστικό της ποίησης του Σαραντάρη αποτελεί η τόλμη στην έκφραση του κόσμου με διαφορετικό τρόπο από την δεσπύζουσα τάση της εποχής του, οδηγώντας έτσι σε μια ανασηματοδότηση των εννοιών. Η διαφορετική θέαση του κόσμου συνίσταται σε μια παράδοξη αίσθηση οικείωσης με το σύμπαν⁷⁸.

*...Ο ουρανός με κοιτάει σαν να έρχεται μαζί μου
Και να μοιραζόμαστε τη σιωπή για να μην πέσει...*

*...Τα σύννεφα επέρασαν παρθένες
Η κόμη τους μας έπεσε στους ώμους...*

*Η θάλασσα ήταν μαζί μας και κελαηδούσε
Ο άρρωστος καιρός είχε κάνει φτερά
Ο αγέρας σταματούσε για να γελάσει
Η λυπημένη ζωή δεν ακούγονταν πια
Να κεντάει τους ορίζοντες
Η χαρούμενη ζωή δεν αποτραβιόνταν
Έδρεπε μυστικούς καρπούς ανάμεσά μας
Κι η λύση όλων ήταν μία παρθένα
Που ζύπναγε από τη γη κι έμοιαζε άνθος*

*Απόμακρα ταξίδευαν τα σύννεφα
Σαν να ήταν άλλη πλάση
Και να τραβούσανε κουπιά
Προς άλλον ήλιο
Μα να χαιρέταγαν της γης τ' άπειρο κάλλος.*

*Ζεστή ανάσα του βουνού
Κάθομ' εδώ που κελαηδούν τ' αστέρια
Κι έχει το χόμα μια περίεργη ιδέα*

⁷⁸ Βλ. Ξένη Σκαρτσή, «Σαν χάμου πέσει ο ουρανός/ ελάτε φίλοι αθόρυβα να δούμε/ την ευτυχία μας από κοντά», *Μανδραγόρας*, τεύχος 48, Μάιος 2013, σ. 113.

*Σα να θέλει να γλιστρήσει κάτω
Σα να μη θέλει να με αφήσει μόνο.*

.....

Η αίσθηση αυτή της συμβίωσης με το σύμπαν δεν είναι πρωτόγνωρη στην ελληνική και διεθνή ποίηση, αλλά αποτελεί χαρακτηριστικό της οραματικής ποίησης που αποκαλύπτει το μυστήριο της φύσης. Η αίσθηση αυτή αποτελεί το κέντρο του έργου του Δ. Σολωμού, αλλά στην ποίηση του Σαραντάρη γίνεται με μοναδική γλωσσική έκφραση⁷⁹.

*...Πάλι ο ουρανός ανάμεσά μας τρέχει
Με μάτια που του βγαίνουν απ' το σώμα...*

Ο ουρανός μου φάνηκε σαν ένα χέρι απλωμένο πάνω μου

*Γαλάζιος ουρανός γεμάτος φύλλα
Και τ' άρμενά του ασυνάρτητα
Ο ναύτης εδοκίμασε το κύμα
Ο ύπνος εδοκίμασε τα φύλλα
Και μήτε δέντρα φέραμε στον ώμο
Και μήτε μας έπεσαν τα φτερά
Η άνοιξη τραγουδούσε σαν εικόνα
Του Γαλαζία
Φεγγοβολούσαν τα μάτια των αγαπημένων
Γυναικών*

*Και πλέαμε με την καρδιά μπροστά
Κ' είχαμε κάνει θρύψαλα την πιο σκληρή μας μοίρα
Εμείς οι δορυφόροι*

*Ο ουρανός είναι μια νοικοκυρά που κάνει μπουγάδα
Είναι ένα χαμίνι, που δένει τα παντελόνια του*

.....

⁷⁹ Βλ. Ξένη Σκαρτσή, ό.π.

*Άλλοτε η θάλασσα μας είχε σηκώσει στα φτερά της
Μαζί της κατεβαίναμε στον ύπνο
Μαζί της ψαρεύαμε τα πουλιά στον αγέρα
Τις ημέρες κολυπούσαμε μέσα στις φωνές και τα χρώματα
Τα βράδια ξαπλώναμε κάτω απ' τα δέντρα και τα σύννεφα
Τις νύχτες ξυπνούσαμε για να τραγουδήσουμε
Ήταν τότε ο καιρός τρικυμία χαλασμός κόσμου
Και μονάχα ύστερα ησυχία
Αλλά εμείς πηγαίναμε χωρίς να μας εμποδίζει κανείς
Να σκορπάμε και να παίρνουμε χαρά
Από τους βράχους ως τα βουνά μας οδηγούσε ο Γαλαζίας
Και όταν έλειπε η θάλασσα ήταν κοντά μας ο Θεός.*

Ο ποιητής γίνεται συμμετοχος στη δημιουργία και ομόλογος με τα στοιχεία της φύσης. Η μυστικιστική επαφή με το σύμπαν φέρνει το μυστήριο στα μέτρα των ανθρώπων και κάνει την ποίηση μια συνεχή αποκάλυψη θαυμάτων δίνοντας την αίσθηση της «άλλης χαράς», της συνώνυμης με τον «ευτυχισμό» της ποίησης του Δ. Σολωμού. Σκοπός της ποίησης είναι η έκφραση της υποστασιακής χαράς που προκαλεί η ενατένιση του σύμπαντος⁸⁰. Η συνεχής αποκάλυψη των θαυμάτων «κατασκευάζει» τις «απεριόριστες, απροσδιόριστες, απολύτως ασύλληπτες εικόνες» που κατακλύζουν τα ποιήματα του Σαραντάρη και συγκροτούν μια διαφορετική θέαση του κόσμου, κατά την έκφραση του Τέλλου Αγρα στην κριτική της πρώτης του συλλογής, τις *Αγάπες του χρόνου*, το 1934. Στις εικόνες αυτές οι οποίες αφθονούν στα ποιήματά του, προσωποποιούνται τα στοιχεία της φύσης και συνδυάζονται συχνά με πρωτότυπες συναισθησίες⁸¹.

*Κάτω από τις στέγες των σπιτιών η θάλασσα λουφάζει
Τη νύχτα όταν βγαίνω απ' τον εαυτό μου ακούω την αναπνοή της
Περπατάω χωρίς να της ταράζω τον ύπνο
Ο ουρανός με κοιτάει σαν να έρχεται μαζί μου
Και να μοιραζόμαστε τη σιωπή για να μην πέσει*

⁸⁰ Βλ. Ξένη Σκαρτσή, «Σύντομη εισαγωγή στην ποίηση του Γιώργου Σαραντάρη», *Διόραμα*, τεύχος 23, Μάρτιος-Απρίλιος 2019, σσ.13-14.

⁸¹ Βλ. Γιώργος Σαραντάρης, *Σαν πνοή του αέρα*, ό.π, σ. 19.

*Ο δρόμος μας δεν έχει αγκάθια και όμως είναι μυτερός
Ανεβαίνει κανείς πάντοτε και η συμφωνία δεν τελειώνει.*

*Χάσκουν φωνές εδώ κραυγές εκεί κελαηδούν
Στον αγέρα κάθονται τριανταφυλλιές
Και χαιρετάν τα πλήθη
Εχτές μας είδαν τα πουλιά*

*Και είπαν το μυστικό στα δέντρα
Τώρα μοσχοβολάν ψυχές
Και μας ακολουθάνε.*

*Σβήνω τη μουσική του αγέρα
Και σε ακούω
Πλάση από τριαντάφυλλα
Κι από σύννεφα
Τώρα που μιλούν οι γλάροι
Και κρέμεται η θάλασσα
Σαν σφεντόνα
Πάνω σε μια παροδική
Απουσία
Η φωνή σου είναι το φως
Που πέφτει σαν σκιά
Σαν να ήτανε
Βουνό θεόρατο
Ο ήλιος.*

Ο Σαραντάρης, ως ένας υπερβατικός ποιητής στραμμένος προς τη μεταφυσική, κατάφερε μέσα από τα νεωτερικά στοιχεία της ποίησής του, τη μεταφυσική διάσταση και την υποστασιακή χαρά που εκφράζει, να φέρει την μεταφυσική, στα μέτρα του ανθρώπου.. Αν και δεν ήταν απόλυτα «ένθεος ποιητής», έπαιρνε όμως δυνάμεις από τον Θεό, έπαιρνε ορμή προς τα άνω, από αυτή την εσωτερική ελευθερία που μονάχα οι ανώτερες φύσεις την κατακτούν ή την αισθάνονται σαν ανάγκη. Μελετούσε διαρκώς τη γλώσσα, την αρχαία, τη Βυζαντινή, τη δημοτική, και με τη σκέψη του, αλλά και την ανάγκη για πίστη, όδευε ολοένα

προς τον Χριστιανισμό. Ενώ ο Σαραντάρης, τόσο στα φιλοσοφικά του έργα όσο και στην ποίησή του, επιδεικνύει ένα «τυπικά» υπαρξιστικό ενδιαφέρον για τη φύση της ύπαρξης, το ζήτημα του θανάτου και του χρόνου και το βάρος της ευθύνης και της ελευθερίας, ταυτόχρονα, ασπάζεται τη μεταφυσική ιδέα του Θεού⁸².

*Ὁ Θεὸς οὐρανὸς μας δὲν μιλάει στὴν ψυχὴ
ἀπ' ἕναν καιρὸ ἄχρωμο καὶ βουερὸ
ποὺ ἀπιθώσαμε σὲ μιὰ λησμονημένη λίμνη
τοῦ σύμπαντος
ποὺ ἀπὸ τὰ χρόνια κι ἀπ' τὸ φάγωμα τῆς σιωπῆς
θᾶγινε βέβαια στείρα
Ὁ Θεὸς θὰ ἔπρεπε νὰ ζαναμιλήσει στὴν ψυχὴ
γιὰ νὰ μπορέσουμε τὴν θνητὴ μας ὕπαρξη
στὸν ἥλιο νὰ πλάσουμε
χωρὶς πιά νὰ κοιτάζουμε τὴν ἀόρατη οὐσία της
ποὺ ὁ Θεὸς γιὰ μᾶς θὰ τὴν δουλεύει
ζῦπνιος μέσ' τὴν ψυχὴ μας
καὶ ἀόρατος μὰ διάχυτος στὴν ὕπαρξη.*

Μεταφυσικοί ὅροι ὅπως «Θεός», «αιωνιότητα», «αυθεντική πραγματικότητα» και «ἀπόλυτη ἀλήθεια» δεν θα μπορούσαν να αποτελοῦν μέρος του λεξιλογίου των διανοουμένων εκείνης της εποχῆς, ειδικά αν σκεφτεῖ κανεῖς ὅτι ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και η Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ ἀκόμη βάραιναν τὴν ἐλληνικὴ κοινωνία της εποχῆς. Η ἀπόλυτη καταστροφὴ της ἀνθρώπινης ζωῆς και του περιβάλλοντος, μαζί με τις πολιτικές και κοινωνικές διαμάχες που ἀκολούθησαν, προκάλεσαν πλήρη ἀπώλεια πίστες σε οποιοδήποτε υπερανθρώπινο σύστημα αξιών, ἔτσι ὥστε οἱ Ἕλληνες καλλιτέχνες να κοιτάζουν πλέον εἴτε μέσα τους («Καρυωτακισμός», Ὑπαρξισμός και Σουρεαλισμός) ἢ ἔξω ἀπὸ τους εαυτοὺς τους (Μαρξισμός) για τα υλικά που θα ἐχτιζαν τον νέο κόσμο. Ο Σαραντάρης, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐμβάθυνε στὴν ἐσωτερικὴ του συνείδηση μόνο και μόνο για να διαπιστώσει ὅτι το κλειδί για τον νέο κόσμο βρισκόταν κρυμμένο στο ξεχασμένο τρίπτυχο

⁸² Βλ. Katherine Cassis, «Getting Acquainted with Giorgos Sarantaris (1908–1941)», *Modern Greek Studies (Australia and New Zealand)*, 11 (2003), σσ. 279-280.

μεταξύ χρόνου/ανθρωπότητας (Άνθρωπος) και αιωνιότητας/θεότητας (Θεός), του τρίπτυχου δηλαδή της πίστης στον Θεό⁸³.

*Μακριά απ' την κοσμογονία,
με παρατήσανε μοναχό
σαν πτώμα
ή κτήνος*

*Και περάσανε οι μέρες πάνω μου
στάχτη φέρνοντας και καπνό*

*Περνούσανε, κι από τον ύπνο
όταν επνιγόμευνα,
έβλεπα τα θολά τραγούδια
τα δάκρυα που είχαν γίνει ουρανός
και τη σιωπή του χρόνου.*

Ο θάνατος που διαπέρασε τα έργα του Καρυωτάκη και των οπαδών του ως η αμείωτη άρνηση της ύπαρξης σε έναν ετοιμοθάνατο κόσμο γίνεται στο έργο του Σαραντάρη (ποιητικό και φιλοσοφικό) ευκαιρία για αναδημιουργία. Αντί να δει στην προφανή παρακμή της Δύσης την πλήρη ανατροπή κάθε τι που κάποτε θεωρούσε πραγματικό το δυτικό μυαλό, ο Σαραντάρης το βλέπει ως έναυσμα για το ξύπνημα από έναν αιώνιο λήθαργο. Το πραγματικό πρόβλημα για τον Ευρωπαίο και τον Έλληνα είναι το ζήτημα του Χριστιανισμού, όπως επιμένει ο ίδιος ο ποιητής⁸⁴: *Σε κάθε περίπτωση, ακόμη και σήμερα, το πρόβλημα του χριστιανισμού είναι το κοινό πρόβλημα a priori όλων των ευρωπαϊκών λαών.*

Η θεραπεία που προτείνει ο Σαραντάρης, στην πάθηση που έχει διαγνώσει είναι η επιστροφή στις ρίζες του Χριστιανισμού, στην (Ελληνική) Ανατολική Ορθόδοξη Παράδοση. Θα μπορούσε κάλλιστα να αναρωτηθεί κανείς τί σχέση υπάρχει ανάμεσα στο αντίδοτο του Σαραντάρη και τη λατρεία του θανάτου από τον Καρυωτάκη και τους μαθητές του. Ο Σαραντάρης δίνει μια εκπληκτικά απλή απάντηση στα φιλοσοφικά του έργα: τη λογική αρχή της μη αντίφασης. Για τον ποιητή, ο δυτικός χριστιανισμός είναι εγκλωβισμένος μέσα στο πολύ εύθραυστο πλαίσιο της Γνώσης. Αψηφώντας τη μυστικιστική πίστη της Ανατολικής

⁸³ Βλ. Στο ίδιο, σ. 283.

⁸⁴ Γιώργος Σαραντάρης, *Έργα 1&2*, ό.π., σ. 136.

Παράδοσης για να ορίσουν (λογικά) τον Θεό, οι Ευρωπαίοι εξέθεσαν τη γνώση του Θεού στη δυνατότητα (λογικής) άρνησης. Κάνοντας αυτό, οι Ευρωπαίοι έχασαν την καταφατική/συμπεριληπτική αμφιβολία που είναι εγγενής στην Πίστη για την αρνητική/αποκλειστική αμφιβολία που ενυπάρχει στη Γνώση. Η συνέπεια αυτής της ανταλλαγής είναι ότι το εγώ, το οποίο θα είχε μετατρέψει την παρούσα στιγμή σε αγώνα μεταξύ χρόνου/καταδίκης (Άνθρωπος) και αιωνιότητας/σωτηρίας (Θεός) μέσω της πεμπτουσίας αμφιβολίας της πίστης, εξορίζεται στην αυτοαμφισβήτηση. Η πίστη είναι, επομένως, αυτή που θα σώσει την Ευρώπη από τον αναπόφευκτο θάνατο της μη αντίφασης. Έτσι, ενστερνιζόμενοι την εγγενή αμφιβολία της χριστιανικής πίστης, τη γνώση ότι κανείς δεν μπορεί ποτέ να γνωρίσει πλήρως την πραγματικότητα που είναι ο Θεός, κάθε στιγμή μας δίδεται μια ευκαιρία για την ανασύσταση της σχέσης μεταξύ του ανθρώπου και του θείου και της συνειδητοποίησης της αρμονίας του Θεάνθρωπου. Σε ποιήματα που χαρακτηρίζονται από απλότητα και συντομία που θυμίζουν Mallarme και Ungaretti, ο Σαραντάρης μετουσιώνει τον κόσμο των αισθήσεων, που θυσιάζεται στον βωμό της αυτοσυνείδησης, στην αρχιτεκτονική της ψυχής, την ποίηση⁸⁵.

*Η γῆς γίνεται ποίημα
μέσα στήν ὄρασή μου
τώρα πὸν ἀπομακρύνθηκα
οἱ θεοὶ πλάι μου σιωπᾶνε
ἄλλο πλάσμα ἄλλο ποίημα
δὲν θέλγει τὴ φαντασία μου.*

Το ποίημα γίνεται το ένδοξο αποτέλεσμα της διαδικασίας που μετατρέπει την απόσταση μεταξύ της «εσωτερικότητας» του ματιού του ποιητή και της «εξωτερικότητας» του φυσικού κόσμου σε μια αισθητηριακή και, ως εκ τούτου, ιστορική εικόνα του καθολικού. Η πράξη της ποιητικής δημιουργίας για τον Σαραντάρη είναι αναπόφευκτα μια συνάντηση με τη μοναξιά γιατί συνεπάγεται αναγκαστικά μια εντατικοποίηση της αυτοσυνείδησης. Αυτή η αυτοσυνείδηση, ωστόσο, δεν εκδηλώνεται ποτέ ως στείρος σολιψισμός γιατί το σώμα του ποιήματος, η καθαρή σωματικότητα των λέξεών του και οι υποβλητικές επιφάνειες των εικόνων του, λειτουργούν πάντα ως υπενθύμιση της ουσιαστικής αλληλεξάρτησης μεταξύ εσωτερικής όρασης και του εξωτερικού κόσμου. Ο ποιητής

⁸⁵ Βλ. Katherine Cassis, ό.π., σ. 284.

βλέποντας τον κόσμο αποκτά επίγνωση του εαυτού που βλέπει, αλλά οι ενοράσεις που πηγάζουν από τα συναισθήματα που είναι ενσωματωμένα σε αυτήν την πράξη της όρασης μπορούν να εκτιμηθούν μόνο ως ενοράσεις με τη μορφή θεάματος ή εικόνας. Επηρεασμένος πολύ από τον Ιταλό φιλόσοφο Benedetto Croce (ο οποίος είδε την τέχνη ως αποτέλεσμα της διαίσθησης μεταστοιχείωσης συγκεκριμένων συναισθημάτων σε εικόνες που φτάνουν σε εμάς από τις όχθες του καθολικού), ο Σαραντάρης βλέπει την ποίηση ως ένα είδος αμφίδρομης επίκλησης, του ιδιαίτερου ως εντύπωσης του οικουμενικού πνεύματος και ως εντύπωσης του οικουμενικού πνεύματος στο συγκεκριμένο. Αν και η άποψη του Σαραντάρη δεν θα ήταν ασύμβατη με τις βιταλιστικές θεωρίες (ιδίως αυτή του Henri Bergson) που ήταν στη μόδα τη δεκαετία του 1930, ήταν γι' αυτόν η εφαρμογή του πλαισίου (δηλαδή το χριστιανικό πλαίσιο, έστω και ανατολικό ορθόδοξο) που εξακολουθούσε να έχει πολύ ισχυρούς συσχετισμούς με την αντιληπτή «παρακμή της Δύσης».

Ο Σαραντάρης προσπαθούσε να μετατρέψει τις απόλυτες ιδέες του σύμφωνα με το πνεύμα που επικρατούσε. Δεν το κατάφερε γιατί η ενέργεια του νου του τον οδήγησε σε άλλες αναζητήσεις, κυρίως της ουσίας της ζωής που την έβλεπε και έξω από την δική του εποχή και έξω από τα συμβαίνοντα στην Ελλάδα. Παρατηρούσε –ήταν πάρα πολύ παρατηρητικός– ότι όλα μεταβάλλονται συνεχώς αλλά με κάποιες αποστάσεις κι αυτή η ανομοιογένεια τον οδηγούσε σε μια αδυναμία έκφρασης, όμως συχνά παρέμβαλλε στίχους που φανέρωναν τα προτερήματα της ποίησης που μπορούσε να προσφέρει⁸⁶.

Ποιες όμως ήταν οι υψηλές ιδέες που αναζητούσε; Τον απασχολούσε και ανίχνευε γενικά την αίσθηση και της ζωής και του θανάτου. Ένας χώρος εξιχνίασης που απαιτούσε λεπτές τομές και προσεκτική προσέγγιση. Γιατί η αίσθηση εμφιλοχωρεί και στην ιδέα και στην ουσία και στη μορφή αλλά ακόμη διαθέτει μια ακτινοβολία προς όποια έννοια ζωής ή θανάτου κι αν στρέφεται. Το φως δεν την εγκαταλείπει, γιατί μπορεί και συμβαδίζει με τον ρυθμό του και μαζί συντάσσουν την αρμονία. Ζωή και θάνατος – αρμονικά δεμένα στο άρμα της ύπαρξης και της συνεχούς αναγέννησης και βέβαια επιφέρει ανατροπή σε κάθε εποχή. Κι ενώ έχουμε την εντύπωση ότι δεν έχει αλλοτριωθεί από την αρχική της παρουσία, διαπιστώνουμε ότι διαθέτει μια πολύπλευρη διάσταση που εσωκλείει όλες τις διαφοροποιήσεις της βασισμένες στην πρώτη και αναλλοίωτη μορφή της. Ήθελε να επιβεβαιώσει πως ο άνθρωπος είναι πρώτα απ' όλα πνευματικό ον και με τη γνώση αυτή να νικήσει την αγωνία του θανάτου – πρόβλημα που τον απασχολούσε βασανιστικά. Νοιώθει τον θάνατο σαν άνεμο που τον παρασέρνει μακριά απ' ό,τι αγαπά.

⁸⁶ Βλ. στο ίδιο, σ.285.

Έλα
Ο άνεμος με σφίγγει
Και με τυραννά
Και με τραβά μακριά σου
Θα σ' αφήσω

Δεν θα είμαι πια μαζί σου
Δεν θα τραγουδώ
Όταν έρχεσαι
Κι όταν φεύγεις
Δεν θα σ' αγαπώ
Δεν θα τρέχουμε μαζί
Δεν θα έχουμε φτερά
Όλα μαύρα
Κι η καρδιά μας μαύρη.

Κόσμος χαράς και κόσμος καλοσύνης
Όπου κι αν βρίσκεστε ελάτε
Του ερχομού εκραύγασε η ώρα
Δεν είναι απελπισίας φωτιές
Αυτές που φτάνουν από μακριά
Οι κοπέλλες

Λοιπόν ανοίξτε πρόσωπα και θύρες
Αν γεννηθεί ο άνθρωπος μαζί μας
Όλοι θ' αναγνωρίσουν τη γιορτή
Ο θάνατος θα μάθει να πεθαίνει
Και κάτω απ' τις καρδιές μας θα κρυφτούν πουλιά
Να κελαηδήσουν όταν θα μιλάμε
Μα πιο πολύ θα φύγουνε οι πόνοι
Αν εσύ φύγεις άνεμος της νύχτας

Κυρίαρχη ορμή της ψυχής του ήταν να βρει αποδείξεις για την «πνευματική ουσία» του ανθρώπου και την αιωνιότητα που θα καταργούσε το παράλογο της εφήμερης ύπαρξης του ανθρώπου.

Ο ύπνος, το όνειρο και ο έρωτας για τον Σαραντάρη αποτελούν τρόπο υπέρβασης του χώρου και του χρόνου και συνάμα μια οδό προσέγγισης στο υπερβατικό. Ο ύπνος του ποιητή είναι μια πιο ουσιαστική κατάσταση από την εγρήγορση. Ο ποιητής θεωρεί τη μνήμη ως ένα δοχείο που συλλέγει τα ερεθίσματα που προσλαμβάνουν οι αισθήσεις, είτε συνειδητά είτε ασυνείδητα, και εκδηλώνεται τις στιγμές της μεγαλύτερης χαλάρωσης, όπως είναι ο ύπνος και τα όνειρα.

*Ο ύπνος μαθαίνει στη ζωή
Τον αληθινό δρόμο
Τη γραμμή που φέρνει στο φως
Στο υποσχεμένο πλήρωμα
Στο χώρο της γοητείας
Της δόξας
Είναι η σοβαρή πορεία
Τη συνείδησης
Το άνοιγμα προς τα ύψη
Προς το ανάλαφρο πέταμα
Και τυχαίνει στο σώμα
Που ακόμα βαραίνει*

*Αγαπάω τον ύπνο
γιατί κι αυτός αγαπάει την ψυχή μου
και μου σκεπάζει τα μάτια
με τα λουλούδια που θέλω.*

Στο παραπάνω τετράστιχο ποίημα ο Σαραντάρης αναφέρει ότι αγαπάει τον ύπνο γιατί κι αυτός αγαπάει την ψυχή του και του σκεπάζει τα μάτια με τα λουλούδια που θέλει. Σύμφωνα με τον Φρόυντ στο έργο του *Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση*, ο ύπνος έχει και ψυχολογικό χαρακτηριστικό (εκτός από το βιολογικό που είναι η ξεκούραση). «Ο ύπνος είναι μία κατάσταση που δεν θέλω να γνωρίζω τίποτα για τον εξωτερικό κόσμο, έχω

αποσύρει το ενδιαφέρον μου από αυτόν»⁸⁷. Ίσως ο Σαραντάρης λοιπόν αγαπάει τον ύπνο γιατί, έστω για λίγο, ξεκουράζεται η ψυχή και δεν ασχολείται με τα προβλήματα του εξωτερικού περιβάλλοντος. Επιπρόσθετα, συνήθως κατά τη διάρκεια του ύπνου βλέπουμε όνειρα που αποτελούν εκπληρώσεις επιθυμιών. Γι' αυτό ο Σαραντάρης ονειρεύεται «τα λουλούδια» που επιθυμεί. Ο συγγραφέας, γενικώς, είναι αντίθετος με τις απόψεις του Φρόνιτ και ασκεί αρνητική κριτική, όμως εδώ διαπιστώνεται μια μικρή επίδραση στη σκέψη του.

*Τίποτα μένει άμόλυντο στην γη·
και τὰ φαντάσματα αναπνέουνε...
Τὰ όνειρα από θύμησες κατάγονται
κι όλες οί θύμησες έράσμιες.*

Κατά τη θεωρία του Φρόνιτ το υλικό του ονείρου ανακαλείται μνημονικά, προέρχεται δηλαδή από τα βιώματα που έχει ο καθένας. Έτσι και ο Σαραντάρης εδώ σχολιάζει ότι τα όνειρα πηγάζουν από αναμνήσεις. Κατά τη διάρκεια του ύπνου, μαζί με τη γενική μείωση της ψυχικής δραστηριότητας, εμφανίζεται και μια χαλάρωση της αντίστασης που οι ψυχικές δυνάμεις προβάλλουν στο απωθημένο. Αυτή η χαλάρωση είναι που επιτρέπει τον σχηματισμό του ονείρου μέσω της παραγωγής αναμνήσεων απωθημένων και αποτελεί την καλύτερη πρόσβαση στη γνώση του ασυνείδητου.

Ο Σαραντάρης θεωρεί το όνειρο ως μια δημιουργία του πνεύματος που εκφράζει το μυστήριο της μεταφυσικής ουσίας της ύπαρξης. Ο ύπνος και το όνειρο μετέχουν στη γεμάτη ευγένεια ερωτική μέθη.

*Ήταν γυναίκα ήταν όνειρο ήτανε και τα δυο
Ο ύπνος μ' εμπόδιζε να τη δω στα μάτια
Αλλά της φιλούσα το στόμα την κράταγα
Σαν να ήταν άνεμος και να ήταν σάρκα
Μου 'λεγε πως μ' αγαπούσε αλλά δεν το άκουγα καθαρά
Μου 'λεγε πως πονούσε να μη ζει μαζί μου
Ήταν ωχρή και κάποτε έτρεμα για το χρώμα της
Κάποτε απορούσα νιώθοντας την υγεία της σαν δική μου υγεία*

⁸⁷ Sigmund Freud, *Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση*, Αθήνα: Νίκας 2017, σ. 108.

*Όταν χωρίζαμε ήτανε πάντοτε νύχτα
Τ' αηδόνια σκέπαζαν το περπάτημά της
Έφευγε και ξεχνούσα πάντοτε τον τρόπο της φυγής της
Η καινούρια μέρα άναβε μέσα μου προτού ξημερώσει
Ήταν ήλιος ήταν πρωί όταν τραγουδούσα
Όταν μόνος μου έσκαβα ένα δικό μου χώμα
Και δεν τη σκεφτόμουνα πια εκείνη.*

Η εποχή του ποιητή δεν προσφερόταν για μια εκτεταμένη πρακτική εμπειρία στο σαρκικό έρωτα. Τύπος του άυλου διανοούμενου, κακοντυμένος, ο Σαραντάρης προσέλκυε νέα κορίτσια μόνο μέσα από την θερμότητα του λόγου και των αισθητικών πεποιθήσεών του, αλλά και πάλι με μέτρο, εξαιτίας των γλωσσικών λαθών του στον προφορικό λόγο, μια κι είχε μια όχι και τόσο βαθιά γνώση της ελληνικής γλώσσας. Παρ' όλα αυτά, ο Σαραντάρης περιτριγυριζόταν συνέχεια από πλήθος γυναικών, όπως εκείνες που τον φρόντισαν στην αρρώστια του μετά την επιστροφή από το Αλβανικό Μέτωπο μέχρι τον θάνατό του. Είναι όμως πιθανόν οι περισσότερες από αυτές τις σχέσεις να ήταν μάλλον πλατωνικές⁸⁸.

Η γυναίκα ιεροποιείται, και η φυσική κλίση της γυναίκας στις αλλαγές εμπνέει στον ποιητή το αίσθημα της χωρίς τέλος ανανέωσής της. Στην προσπάθειά του να πνευματοποιήσει τη γυναίκα καταφεύγει στον κόσμο των λουλουδιών. Μεγάλη σημασία για τον Σαραντάρη έχει η πρώτη αγάπη στην οποία αναγόταν κάθε καινούργια σχέση με γυναίκα που είχε γνωρίσει κι αγαπήσει. Ακόμα, επιμένει να συγκρατεί από τη μορφή της αγαπημένης γυναίκας την παιδική φυσιογνωμία, θεωρώντας τον χρόνο, ανάμεσα στην παιδική ηλικία κι αυτή της ωριμότητας, μια ανεπανόρθωτη πληγή, ένα γκρέμισμα. Το παρελθόν, η απόσταση του χρόνου κι η μελαγχολία που περικλείει, δημιουργούν το ιδιαίτερο κλίμα της ποίησης του Σαραντάρη σε σχέση με τη γυναίκα.

*Σε ψάχνω σε κάθε γυναίκα μακρινή
Μέσα στη γυναίκα την πρωτόγονη
Την πολύ κοντινή στον άνδρα.*

Ο φόβος των κουτσομπολιών τον κάνει διστακτικό απέναντι στην προσέγγιση των γυναικών.

⁸⁸ Βλ. Γιώργος Ρούβαλης, «Η γυναίκα στην ποίηση του Γιώργου Σαραντάρη», *Οδός Πανός*, τχ. 144, Απρίλιος-Ιούνιος 2009, σ. 83.

*Αισθάνομαι δυστυχής
δυο φορές δυστυχής να παρατηρώ
και να βλέπω αυτές που με κοιτούν
κάτι λένε για μένα.*

*Το ξέρω πως μιλούν για μένα
Και θα 'θελα
Να αποτραβηχτώ απ' το παράθυρο
Να μη τις σκέφτομαι άλλο απέναντι μου.*

Σε άλλα ιταλικά ποιήματά του δημοσιευμένα από τον Pontani, ο ποιητής εκφράζει την απόσταση του μοναχικού από τα ζευγάρια των εραστών που συναντά ή τη δειλία του μπροστά στο γεγονός της συντροφιάς μιας γυναίκας.

*Μέσα σ' έναν κήπο της Αθήνας
ευωδιασμένο απ' τα πορτοκάλια
η αργή ημέρα
έφευγε
από σύντομα μονοπάτια
επιθυμούσα τη συντροφιά μιας γυναίκας
όμορφης κι αγνής
για να νιώσω μπροστά της
δειλός
και φοβισμένος απ' την αποκάλυψη
της αναστάτωσης
που έφερνε η παρουσία της
στις φλέβες μου
μα ήμουν μόνος
σαν ένα φάντασμα
με κοιτούσαν οι άλλοι εραστές
με κοιτούσαν οι άλλοι εραστές
που περνούσαν
που περνούσαν.*

Η ατολμία αυτή του ποιητή προέρχεται από το αρχικό του σχέδιο να μειώσει την ύλη μέχρι το απροχώρητο, να μετατρέψει όλη του την ύλη σε πνεύμα, να υπάρξει μόνο σαν πνεύμα, ιδέα που εφάρμοζε κιόλας στην προσωπική του ζωή. Και προσθέτει ο Καραντώνης σε σχέση με τις γυναίκες «Είχε ερωτευθεί διαδοχικά όλες σχεδόν τις κοπέλες που έτυχε να γνωρίσει. Μα η ανταπόκριση δεν ήταν ανάλογη. Σταματούσαν όλες στον θαυμασμό που ένιωθαν για τις σκέψεις του, την οξύτατη παρατηρητικότητα του, τις απότομες και τολμηρές διεισδύσεις που έκανε στις ψυχές των διπλανών του. Τον θαύμαζαν οι γυναίκες, όμως σαν ένα πνεύμα περιβλημένο από μια αδύναμη σάρκα»⁸⁹.

Συμπερασματικά, ο άνθρωπος Σαραντάρης πολύ λίγο έζησε τη ζωή του με τις γυναίκες. Του ενέπνευσαν όμως, εξαιρετικούς λυρικούς στίχους, όλο λεπτότητα, ευγένεια και διεισδυτικότητα.

*Η ομορφιά της γυναίκας
Η ομορφιά τ' ουρανού
Όλα γίνονται μίλημα απόψε
Όπως γίνεται ρυάκι
Η ομιλία των ανθρώπων
Η σοβαρή σχολή
Που τώρα παίζει με χαλίκια
Και με χορτάρια*

*Η ομορφιά τ' ουρανού
Κι η ομορφιά της γυναίκας
Δεν ζέρεις ποια
Είναι η καλύτερη
Ποία η πιο σεμνή
Αγκαλιασμένες πηγαίνουν
Σαν αδελφές
Και σφυρίζουν στ' αυτιά μου.*

⁸⁹ Ανδρέας Καραντώνης, *Νεοελληνική Λογοτεχνία – Φυσιογνωμίες*, τ. Β', Αθήνα: Παπαδήμα 1977, σ. 73-97.

4. Επίλογος

Ο Γιώργος Σαραντάρης ήταν από τους πιο στοχαστικούς Έλληνες ποιητές στην περίοδο του Μεσοπολέμου. Ως οραματιστής, άπλωσε τη σκέψη του και την ψυχή του, πέρα από τα στενά όρια της εποχής του. Ποιητής, πεζογράφος και φιλόσοφος, με νεωτεριστική σκέψη, έγραψε με βαθιά γνώση και με την προσωπική του φιλοσοφία για την ανθρώπινη ευτυχία και την αληθινή ζωή, στην οποία όπως πίστευε, μπορούσε να φτάσει ο άνθρωπος στην πορεία προς το ιδανικό του. Η φιλοσοφία του, που ονομάστηκε στην εποχή του «φιλοσοφία της χαράς», βασιζόταν στην αισιοδοξία του, στην πίστη του στη ζωή και την αγάπη του για τον άνθρωπο.

Με την πλούσια μόρφωσή του που φανερωνόταν και στο ποιητικό του έργο αλλά και στα πεζά του κείμενα, κατάφερε να διοχετεύσει τις φιλοσοφικές του ιδέες και τον λυρισμό του σε ολιγόστιχα ποιήματα. Τα περισσότερα ποιήματά του διαπνέονται από ανθρωπισμό, αγνότητα, παιδική αθωότητα, αλήθεια, ειλικρίνεια, ευγένεια του ήθους, πνευματική αυτάρκεια και ελληνικότητα. Ο «μύθος» των ποιημάτων συνήθως εκτυλίσσεται σε ανοικτό χώρο (μύθος: υπόθεση, θέμα του ποιήματος). Προσπαθεί να ανακαλύψει τον αυθεντικό εαυτό που επιτυγχάνεται μέσω της χριστιανικής πίστης, της αγάπης και της πνευματικότητας.

Έφερε λοιπόν με το έργο του (φιλοσοφικό και ποιητικό) μια πνοή ανανέωσης και αναδημιουργίας στα ελληνικά γράμματα. Το έργο του με την πάροδο του χρόνου αναγνωρίζεται και καθίσταται γνωστό στο ευρύ κοινό. Μάλιστα ποίημά του περιλαμβάνεται και στο σχολικό εγχειρίδιου του γυμνασίου ώστε οι μαθητές να γνωρίσουν βασικούς πυρήνες του στοχασμού του.

Το έργο του είναι επίκαιρο και διαχρονικό. Οι ιδέες που πραγματεύεται απασχολούν τον σύγχρονο άνθρωπο και θα μπορούσαν να αποτελέσουν βάλαμο / φάρμακο για την ψυχική υγεία. Η ποιητική του τέχνη αποτελεί ένα καταφύγιο από τα σημερινά δεινά. Άγχος αλλοτρίωση, μηδενισμός μπορούν να υπερκεραστούν μέσω του ανθρωπισμού που προβάλλει ο Σαραντάρης. Η αγάπη προς τον πλησίον, η νίκη του θανάτου και η πίστη στην αιώνια ζωή που διδάσκει ο χριστιανισμός θα αποτελέσουν το μέσο για την ανάδειξη του δυτικού πολιτισμού (σύμφωνα με τον ποιητή). Ο ολοκληρωμένος άνθρωπος, όπως προβάλλεται από τον ποιητή, θα πρέπει να αποτελεί στόχο για κάθε άτομο, ειδικά στη σύγχρονη εποχή που χαρακτηρίζεται από ατομισμό, ηθική κρίση, πνευματικό αποπροσανατολισμό.

Ο αναγνώστης συνειδητοποιεί την πορεία από το «εγώ» στο «εμείς» προς τη μελλοντική χαρά. Οφείλει να προσπαθεί να απαλλαγεί από την πίεση και τις αρνητικές εμπειρίες, να καθαρίσει το μυαλό και την καρδιά του δίνοντας χώρο στην ελπίδα για ένα αυθεντικό νόημα στη ζωή του. Μέσω των ποιημάτων προσφέρεται το όραμα μιας ζωής ουσιαστικής με πνευματική και ηθική ανάταση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Burns Edward, *Ευρωπαϊκή ιστορία - Ο δυτικός πολιτισμός: Νεότεροι χρόνοι*, Αθήνα: Επίκεντρο 2006.
- Cassis Katherine, «Getting Acquainted with Giorgos Sarantaris (1908–1941)», *Modern Greek Studies (Australia and New Zealand)*, 11 (2003), 279-288.
- Freud Sigmund, *Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση*, Αθήνα: Νίκας 2017.
- Macrì Gabriella, «Γιώργος Σαραντάρης και Τζιουζέππε Ουγκαρέττι: μια συγκριτική προσέγγιση των έργων τους», *Σύγκριση*, 13 (2017), 200-225.
- Mazower Mark, *Σκοτεινή ήπειρος, Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2011.
- Vitti Mario, *Η γενιά του '30*, Αθήνα: Ερμής 2012.
- Αβδελά Έφη, «Η μισθωτή εργασία ως προνομιακό πεδίο για τη συγκρότηση κοινωνικών κινημάτων στο Μεσοπόλεμο», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 8 (2017), 83-99.
- Αλεξίου Βασίλης, «Ανάπειρος κιλαϊδισμός και λιγοζωισμένος – Τέσσερις μικρές παρατηρήσεις για την ποίηση του Γ. Σαραντάρη» [στο:] Ελένη Παπαευθυμίου (επιμ.), *Αφιέρωμα στον ποιητή και Φιλόσοφο Γιώργο Σαραντάρη - Πρακτικά ημερίδων (Αθήνα 2013 και Θεσσαλονίκη 2016)*, Αθήνα: Εκάτη 2018, σσ. 30-32.
- Δημαράς Κωνσταντίνος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, Αθήνα: Ίκαρος 1987.
- Ελύτης Οδυσσέας, *Ανοιχτά χαρτιά*, Αθήνα: Ίκαρος 2007.
- Θεοτοκάς Γιώργος, *Ελεύθερο Πνεύμα*, Επιμέλεια. Κ. Θ. Δημαράς, Αθήνα: Ερμής 1973.
- Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940. Από την Αβασιλευτή Δημοκρατία στη Δικτατορία της 4ης Αυγούστου*, τόμος 7, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 2003.
- Καζαντζή Φανή, «Το συνεχές ανάμεσα στο έργο και τον βίο του» [στο:] Ελένη Παπαευθυμίου (επιμ.), *Αφιέρωμα στον ποιητή και Φιλόσοφο Γιώργο Σαραντάρη - Πρακτικά ημερίδων (Αθήνα 2013 και Θεσσαλονίκη 2016)*, Αθήνα: Εκάτη 2018, σσ. 8-9.
- Καράγιωργα Ολυμπία, *Γιώργος Σαραντάρης – Ο Μελλούμενος*, Αθήνα: Διάυλος 1995.
- Καραντώνης Ανδρέας, «Γιώργος Σαραντάρης», *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, τχ. 6, 1951.
- Καραντώνης Ανδρέας, *Νεοελληνική Λογοτεχνία – Φυσιогνωμίες*, τ. Β', Αθήνα: Παπαδήμα 1977.

- Λιάκος Αντώνης, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα: Νεφέλη 2016.
- Λιοντάκης Χριστόφορος, *Ανθολογία Γαλλικής ποίησης*, Αθήνα: Καστανιώτη 2009.
- Μερακλής Μιχάλης, *Γιώργος Σαραντάρης: Γιατί τον είχαμε λησμονήσει...*, Αθήνα: Παραφενάλια-τυπωθήτω 2002.
- Μπεκατώρος Στέφανος, «Μνημονεύοντας Γ. Σαραντάρη (1941-)», *γράμματα και τέχνες*, Αριθ. φύλλου 31-32, Ιούλιος-Αύγουστος 1984, 5-7.
- Μπλαβάκη Κατερίνα, «Γενιά του Τριάντα: ωραία ... σαν μύθος;», *The Athens Review of Books*, 21 (2011), 6-9.
- Παπαθανασόπουλος Γιώργος, *Γιώργος Σαραντάρης - Ο άνθρωπος, ο ποιητής, ο διανοούμενος - Δημοσιογραφική έρευνα για τη ζωή και το έργο του*, Αθήνα: Έκπληξη 2011.
- Παπανικολάου Μήτσος. «Γιώργου Σαραντάρη: “Στους φίλους μιας άλλης χαράς”», *Νέα. Εστία*, 326 (1940), 904-905.
- Παρίσης Ιωάννης - Παρίσης Νικήτας, *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων*, Αθήνα: εκδ. Πατάκης 2015
- Πολίτης Λίνος, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης 1979.
- Ρούβαλης Γιώργος, «Η γυναίκα στην ποίηση του Γιώργου Σαραντάρη», *Οδός Πανός*, τεύχος 144, Απρίλιος-Ιούνιος 2009, 82-85.
- Σαραντάρης Γιώργος, *Ποιήματα – Ελληνική περίοδος 1931-1940*, τ. Α΄. Παρουσίαση, εισαγωγή, επιμέλεια, σχόλια & σημειώσεις: Γιώργος Γ. Μαρινάκης, Αθήνα: Gutenberg 1987.
- Σαραντάρης Γιώργος, *Σαν πνοή του αέρα*. Επιμέλεια και ανθολόγηση: Μαρία Ιατρού, Αθήνα: Ερμής 1999.
- Σαραντάρης Γιώργος, *Έργα 1&2*. Εισαγωγή-επιμέλεια: Σοφία Σκοπετέα, Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 2001.
- Σαραντάρης Γιώργος, *Έργα 2 - Κατάλοιπα (1932-1940)*. Εισαγωγή-επιμέλεια: Σοφία Σκοπετέα, Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 2006.
- Σαραντάρης Γιώργος, *Οι γνωριμίες και η φιλία*. Μτφρ.: Ζήσιμος Λορεντζάτος, Αθήνα: Ροδακίό 2008.
- Σκαρτσή Ξένη, «Σύντομη εισαγωγή στην ποίηση του Γιώργου Σαραντάρη», *Διόραμα*, τεύχος 23, Μάρτιος-Απρίλιος 2019, 12-14.
- Σκαρτσή Ξένη, «Σαν χάμου πέσει ο ουρανός / ελάτε φίλοι αθόρυβα να δούμε / την ευτυχία μας από κοντά», *Μανδραγόρας*, τεύχος 48, Μάιος 2013, 113.

Τζιόβας Δημήτρης, *Ο μύθος της γενιάς του Τριάντα. Νεωτερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία*, Αθήνα: Πόλις 2011.

Τσαντζαρίδου Ζωή, «Ο ελεύθερος στίχος του Γιώργου Σαραντάρη», *γράμματα και τέχνες*, αριθ. Φύλλου 31-32, Ιούλιος-Αύγουστος 1984, 21-24.

Τσολομήτης Δημήτρης, «Γιώργος Σαραντάρης «Ο Άγιος της ποίησης»», *Φιλολογική Πρωτοχρονιά*, 60 (2003), 5-9.

Χαλκιαδάκης Εμμανουήλ, *Νεότερη Ελληνική & Ευρωπαϊκή Ιστορία - Από τη Γαλλική και την Ελληνική Επανάσταση μέχρι τις απαρχές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου*. Πανεπιστημιακές σημειώσεις, Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης 2020.

Διαδίκτυο

Σκαρτσή Ξένη, «Γιώργος Σαραντάρης: Η ζωή και το έργο», <https://gsarantaris.wixsite.com/2014/>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Σύντομο βιογραφικό σημείωμα του Γιώργου Σαραντάρη

1908

Γέννηση του ποιητή στην Κωνσταντινούπολη. Γονείς του είναι ο Δημήτριος Σαραντάρης (γεν. 1879) από το Λεωνίδιο και η Κωνσταντινουπολίτισσα Ματθίλδη Σωτήρου (γεν. 1887).

1912

Εγκατάσταση της οικογένειας Σαραντάρη στην Μπολόνια της Ιταλίας όπου αποτελούσε πλέον το κέντρο της εμπορικών επιχειρήσεων του πατέρα του.

1926

Εγγραφή στη Νομική σχολή του πανεπιστημίου της Μπολόνια.

1930

Λόγω πτώχευσης του πατέρα του η οικογένεια μετακομίζει αναγκαστικά στο Μονταπόνε. Μετεγγραφή στο Πανεπιστήμιο της Ματσεράτα, όπου τελειώνει τις νομικές του σπουδές και γίνεται κάτοχος διδακτορικού διπλώματος.

1931

Μετακομίζει οριστικά στην Ελλάδα. Γνωρίζεται με τους ποιητές της Γενιάς του '30.

1933

Πρώτη εμφάνιση στα Γράμματα με τη δημοσίευση του διηγήματος «Μάρθας βίος» στο περιοδικό *Νέα Ζωή*. Τυπώνει την πρώτη ποιητική συλλογή του *Οι αγάπες του χρόνου*.

1934

Εκδίδεται η δεύτερη ποιητική συλλογή του με δεκαέξι ποιήματα *Τα Ουράνια*

1934-1940

Δημοσιεύει ποιήματα στα περ. *Νέα Ζωή*, *Ιδέα*, *Το 3ο Μάτι*, *Μακεδονικές Ημέρες*, *Νέα Φύλλα*, *Νέα Γράμματα*, *Μακεδονικές Ημέρες*, *Κρητικές Σελίδες*, *Νεοελληνικά Γράμματα*, *Νέα Εστία*, *Οlimpo* Θεσσαλονίκης.

1935

Εκδίδεται η Τρίτη ποιητική συλλογή του γραμμένη στο Μονταπόνε όπου είχε πάει για τον θάνατο του πατέρα του, *Τα Αστέρια* (εκδ. Κύκλος).

1936

Δημοσιεύει το πεζό του «Γράμματα σε μια γυναίκα» (εκδ. Κύκλος).

Αρχίζει η συνεργασία του με το περιοδικό *Νέα Γράμματα*, δίνοντας για δημοσίευση την ποιητική ενότητα «Ουσίες».

1937

Δημοσιεύει το φιλοσοφικό δοκίμιο *Συμβολή σε μια φιλοσοφία της ύπαρξης*.

Δημοσιεύει στο περιοδικό *Νέα Γράμματα* την ποιητική ενότητα «Η σαγήνη».

1938

Δημοσιεύει το φιλοσοφικό δοκίμιο *Η παρουσία του ανθρώπου* (εκδ. Κύκλος)

Δημοσιεύει στο περιοδικό *Νέα Γράμματα* τις ποιητικές ενότητες «Εικόνες ρέμβης» και «Έξι ποιήματα στη μνήμη του Ρεμπώ».

1939

Δημοσιεύει το φιλοσοφικό δοκίμιο *Δοκίμιο Λογικής σα Θεωρία του Απόλυτου και του μη Απόλυτου* (εκδ. Αντωνόπουλος).

1940

Εκδίδει την τέταρτη και τελευταία ποιητική συλλογή του *Στους φίλους μιας άλλης χαράς* (εκδ. Νεοελληνική Λογοτεχνία).

Δημοσιεύει στο περιοδικό *Νέα Γράμματα* τα «Δύο Ποιήματα».

Πηγαίνει στο Μέτωπο και υπηρετεί στην πρώτη γραμμή ως απλός στρατιώτης.

1941

Μεταφέρεται στην Αθήνα από το Αλβανικό μέτωπο, βαριά άρρωστος από κοιλιακό τύφο.

Πεθαίνει στις 26 Φεβρουαρίου.